

Lengyel András

Irodalom, marginalitás, rendszerkritika

Egy paradigmaticus eset: Lakatos Péter Pál „története”

„...az igaz mindig a tévedések felől derül ki”
(Méliusz József)

1

Lakatos Péter Pál (1898–1959) neve nem ismeretlen az irodalomtörténet kutatói előtt. Élete s pályája ugyanis néhány ponton érintkezett, sőt – hosszabb-rövidebb időre – összekapcsolódott a magyar irodalom olyan nagyjainak, mint például József Attila és Radnóti Miklós, az életútjával. Az irodalomtörténet-írás tehát, akarva, nem akarva, rá is fölfigyelt (Szabolcsi 1992, Tasi 1995, Ferencz 2005), s a nagyok visszfénye egy-egy pillanatra őt is megvilágította. Ha „fölfedezése” igazában nem is történt, sőt nem is történhetett meg, több alkalmi megemlékezés (Marton 1959, 1960, 1965, Csaba 1969, Szalai 1961, 1965, 1971) is született róla. Neve s élete egy-egy eseménye azonban többnyire csak ideológiai díszletként funkcionált a József Attila-, esetleg a Radnóti-kutatás számára. Ez, utólag is el kell ismerni, méltánytalanság volt, még a legkisebb író s a legjelentéktelenebb ember is megérdemli, hogy saját mivolta szerint kezeljék, azt lássák benne, aki volt. S ez nem csak „méltányossági” szempont. Az érdemi filológiai rekonstrukció elmaradása, illetve az „ismert” tények napi ideológiai érdekek szerinti eltorzítása éppen azt a mélyebb megértést akadályozta meg, ami az ilyen irodalmi „mellékszereplőkkel” való foglalkozás legfőbb indoka lehet. Ami történt, s ami elmaradt Lakatos körül, az ugyanis az irodalmi marginalitás történeti szociológiájának mélyebb megismerését lehetetlenítette el. Lakatos jelentőségét persze eleve nem volt célszerű aktuális indítékokból megnövelni – az ideologikus nézőpont ugyanis gyakran és gyorsan változik, s éppen azzal értékeli le a „megemelt” szerzőt, amivel jelentőségét, ideiglenesen és megtévesztően, megnöveli. Hogy konkrét példával éljünk: ma az illegális kommunista párthoz való tartozás megítélése, például a nyilvánosságban immár a visszájára fordult. Nem elismerést vált ki, hanem idegenkedést, nem legitimál, hanem delegitimál. Ám (mint az alábbiakból remélhetőleg kiderül), ha az életút s pálya valóságos antinómiáit nem tüntetjük el, s a szerzőt mint az irodalmi marginalitás (vö. Lengyel 2009) megértését lehetővé tevő esettanulmány tárgyát fogjuk föl, ez a furcsa és felemás pálya, ez a torzóban maradt esendő író is érdekessé és tanulságossá válik. Az életrajz puszta rekonstrukciójával olyan esettanulmány kerekedik ki, amely, szinte automatikusan, sok mindent megmutat az ismét s ismét újratermelődő, funkcionálisan „örök” marginalitásról, a peremhelyzetben mozgó ember szerepéről. S közben, mintegy mellékesen, érthetővé teszi József Attilával s másokkal való kapcsolatának valódi természetét is.

2

Az életút és a pálya rekonstrukcióját két dolog nehezíti meg. Az adatok szükségképpen szűkössége (marginális szereplők általában nem hagynak túl sok nyomot maguk után, az elérhető források köre kicsi) és a „tényeknek” 1945 után széles körben uralkodóvá

vált „átstilizálása”. (Ez utóbbi ugyan az úgynevezett rendszerváltások szokásos gyakorlata, nincs benne semmi meglepő, de ennek fölismerésétől nem lesz könnyebb a kutatás helyzete, kivált, hogy ettől az átértelmező gyakorlattól – hivatalos önéletrajzaiban s más megnyilatkozásaiban – maga Lakatos sem maradt teljesen mentes. Az öngazolás a maga felemás módján benne is működött.) A feladat tehát csak „új” források bevonásával és az átfestésektől való megszabadulással végezhető el. Más-más ok miatt, de egyik feladat sem egyszerű.

Unokabátyja, Szalai Imre, aki túlélte, s több írásban is fölidézte emlékét, egyebek közt megírta a mindmáig legrészletesebb s legterjedelmesebb Lakatos-pályaképet is. Ez az életrajz (Szalai 1965) azonban, sajnos, osztozik az említett hibákban. Lényeges pontokon lyukas, és önkéntelenül is igazodik az 1960-as évek vélelmezett „ideológiai elvárásaihoz”, elhallgatva, illetve félrerajzolva sok lényeges összefüggést. Tanulmánya mindazonáltal megkerülhetetlen, s kiindulási alapul szolgál a mai rekonstrukcióhoz is. Sok minden, ami kétségkívül hitelesnek bizonyul, jórészt csak innen ismerhető meg. Így persze egy mai rekonstrukció is csak vázlatos (s egyes pontokon hiányos) lehet. Mindaz, amit a marginalitás történeti szociológiai értelmezése megkövetelne, nem teljesíthető maradéktalanul. Az értelmezési keret elvont logikai szerkezete soha nem pótolhatja a hiányzó források anyagát. Mégis, a mai rekonstrukció nem pusztán a régi tények újraértelmezése, „átfestése”, a filológiai erőfeszítés automatikusan fölszínre hoz olyan tényeket és összefüggéseket, amelyek az eddigieket is más kontextusba helyezik. S így, ha vázlatosan és töredékesen is, kirajzolódik egy szerep, fölsejlik az az irodalmi és politikai funkció, amely csak a marginalitás keretei közt volt így betölthető. S ennek révén bizonyos folyamatok finomabb szerkezete is érzékelhetővé válik – a maga történeti konkrétumában.

3

Lakatos Péter Pál 1898. április 7-én született Kővágóórsön, katolikus vallású paraszti családban. Önéletrajza (1953) szerint apja „törpebirtokos” volt, kevesebb mint öt hold földdel, anyja „háztartásbeli”, egyik nagyapja pedig „juhász” (Lakatos 1971/1953: 386.). Szalai azt is elmondja róla, hogy szülőháza „1721-ben épült, a vidéket birtokló Eszterházyak tisztartójának, a költő Bozzai Pál apjának lakóháza volt” (Szalai 1965: 471.). Ebből persze nem az az érdekes, hogy „bölcshőjét a balatoni szélnek ugyanaz a vonulata lengte körül, mint Bozzai Pálét, 1848 szabadságküzdelmei ifjú honvédjének és megéneklőjének bölcshőjét” (uo. 474.), hanem az, hogy a törpebirtokos apa (s a család) paraszti mércével mérve elfogadható nívón élt. Kiderül, szőlőjük is volt, présházzal és a szokásos más tartozékokkal, a szőlő pedig, mint ismeretes, viszonylag kis területen is nagyobb hasznot biztosít, mint a szokásos gabona-termelés. Érdekes, hogy Lakatos egyetlen gyermek volt, ez sem tipikus paraszti gyakorlat. A szülőfalu nagy múltú, de a századfordulón már hajdani mezővárosi rangját elvesztett kisközség volt Veszprém vármegyében, az úgynevezett Tapolcai kistérségben, a Balatontól pár kilométerre. 1943-ig odatartozott Révfülöp is, a révkikötővel, így a község a Balaton déli partvidékének egyik fontos kereskedőhelye is volt, jelentős gabona- és állatkereskedelmet bonyolított le. Lakatos tehát viszonylag jó eséllyel indult az életnek.

Unokabátyja írja róla: „Péter Pál sudár kisgyerek, parasztian csontos, mint az apja” (Szalai 1965: 474.). Élete első hat éve kiegyensúlyozott, szokásos, „boldog” gyerekevékként telt. Hétéves korában azonban sorsa tragikus fordulatot vett: „megtámadja az irgalmatlan kór: csonttuberkulózis”. Nagybátyja, Szalai Imre apja, akinek „kedvence” volt, Pestre, majd Bécsbe vitte gyógykezelésre. A tuberkulotikus folyamat ugyan a kezelés hatására évek múlva megszűnt, de a fiú teste eltorzult, púpos lett (Szalai 1965: 474.). Nem kétséges, ez a betegség egész további életét messzemenően befolyásolta, sőt meghatározta. Nemcsak

fizikai tehertételt jelentett, de pszichés állapotát, szociabilitását is kedvezőtlenül alakította. Sorsa alakulásában ez lett az egyik fontos tényező.

Egyike s beteg volt, apja „tehát” elkényeztette, de legalábbis igyekezett életét megkönnyíteni. Mint a paraszti munkára alkalmatlant, taníttatták. Elemi iskolai tanulmányait a helyi, „falusi” elemiben végezte, tízéves korában azonban a keszthelyi premontrei gimnáziumba adták tanulni, ahol nagybátyja, a ma is számon tartott tudós pap tanár, Lakatos Vince (1868–1926) vette pártfogásába s irányította tanulmányait.

A keszthelyi főgimnáziumnak 1908 és 1916 közt volt növendéke. Az akkoriban szokásos nyomtatott értesítőkből az iskoláról és tanulmányairól is sok minden megtudható. A gimnázium, nevének megfelelően, egyházi főnntartású és irányítású iskola volt, a premontrei szerzetesrend felügyelete alatt. A tanári kar, amelynek egyik fontos tagja volt a „nagybácsi” is, részben papokból, kisebb részben úgynevezett „világiakból” állt. Az igazgató, Berkes Ottó maga is egyházi ember volt, premontrei kanonok, az 1908/09. tanévben már tizennegyedik éve tanított. A „nagybácsi” (vö. Viczián 2003) ugyanezen évi beosztását az értesítő így adta meg: „*Lakatos Vince dr., okl. r. tanár, bölcsleletdoktor, a VI. osztály főnöke, az önképzőkör vezetője. Tanít: vallástant a IV., latin nyelvet a VI. és VIII., magyar nyelvet a VII. és VIII. osztályban heti 17 órával.*” Tanárkodási éveinek száma: 16. (Ért. 1908/09: 50.) Későbbi évek beszámolóiból tudjuk, publikált is. 1911-ben például a *Magyar Középiszkola* című lapban *Újítás a retorika és poétika tanításában*, a *Religióban*, szintén 1911-ben, *A jó stílusról* címmel jelent meg tanulmánya, a *Zala megyei Almanach* 1912. évi kötetében pedig *A Balaton és költőink* címmel értekezett (vö. Ért 1911/12: 51.). De írt még színdarabot is, a *Két tavasz ébredése* címűt a gimnázium növendékei 1910. március 15-én, az iskolai ünnepségen elő is adták (Ért 1909/10: 111.). A kor normái szerint fölkészült pedagógiai szakembernek számított, igazi hitbéli autoritás volt, akinek nyelvi és esztétikai érdeklődése a család ilyen irányú diszpozícióit is jelzi. Bizonyos irodalmi véna sem tagadható meg tőle, noha ambícióit e téren papi mivolta nyilvánvalóan behatárolta. Az iskola, rendi elkötelezettségének megfelelően, nagy súlyt helyezett a vallás erkölcsi és hazafias nevelésre, a tananyag azonban, tartalmi, szerkezeti szempontból a korra jellemző úgynevezett klasszikus tudásstruktúráját mutatta. Historizáló irodalmiság, erős nyelvi dominanciával (magyar, latin, görög, német), az úgynevezett reáliák minimumra szorítása mellett. (Az oktatott anyag, tárgyanként és évfolyamonként, jól rekonstruálható az évi beszámolókból.)

Lakatos az első, 1908/09. tanévet még magántanulóként végezte (Ért 1908/09: 126.) – nyilván betegsége miatt. (Az első osztály létszáma egyébként igen magas volt, 67 fő, közülük ketten magántanulóként végezték tanulmányaikat, ketten pedig kimaradtak. A magántanulók érdemjegyeit, sajnos, az értesítő nem regisztrálja.) Másodiktól fogva viszont rendes tanulóként tanult. (Nevét elsőben Lakatos Pál, második évben Lakatos Pál és Lakatos Péter Pál formában vegyesen regisztrálták.) Tanulmányi eredményei ettől kezdve transzparenssek. Érdemjegyei 1909/10-ben így alakultak: vallástan 1, magyar nyelv 1, latin nyelv 1, földrajz 1, természetrajz 1, mennyiségtan 2, rajzoló geometria 1, szépírás 1, testgyakorlás fölmentve, ének 1, magaviselet 1 (Ért 1909/10: 130.). Tagja volt az úgynevezett segítő egyesületnek (Ért 1909/10: 88.), s azok közé tartozott, akik eredményeikért könyvjutalomban is részesültek (Ért 1909/10: 120.). Harmadikos eredményei még jobbakk lettek, az 1910/11. tanévben már valamennyi tárgyból egyes, azaz jeles jegyet kapott (Ért 1910/11: 148.). (Most már német nyelvet, történelmet és magánrajzot is tanult, testgyakorlásból ez évben is fölmentették.) Ekkor már ösztöndíjat is kapott, 300 koronát „néhai Jettim József alapítványából” – ez úgynevezett „II. osztályú ösztöndíj” volt (Ért 1910/11: 135.). A IV. osztályban, az 1911/12. tanévben szinte lekopírozta előző évi teljesítményét: minden jegye újra egyes, azaz jeles lett (Ért 1911/12: 126.), ugyanazokból a tantárgyakból, s újra megkapta a 300 koronás ösztöndíjat is, ugyanacsak néhai Jettim József alapítványából (Ért

1911/12: 114.). Az V. osztályban, tehát immár a felső tagozatban, az 1912/13. tanévben is a „szokásos” eredményeit hozta, megint csupa egyes (jeles) lett, a tantárgyak azonban némileg módosultak. Most vallástan, magyar nyelv, latin nyelv, görög-pótló irodalmi tanulmányok, görög-pótló rajz, német nyelv, történelem, természetrajz, mennyiségtan, testgyakorlás (!) terén elért eredményeit rögzítették (Ért 1912/13: 121.). Érdekes viszont, hogy osztálytársai többségével ellentétben ő a görög nyelv helyett csak az úgynevezett „görög-pótlókat” választotta, rendkívüli tárgyakat (például francia nyelvet vagy gyorsírást) nem vett föl, a testgyakorlás alól pedig most nem lett fölmentett – s ráadásul jól is teljesített. A már „szokásos” ösztöndíjat ez évben is megkapta (Ért 1912/13: 111.). A VI. osztályban, az 1913/14. tanévben némileg módosult a kép – részben picit rontott, részben előrébb lépett, nyilvános szereplést is vállalt. Jelesei közé most bekerült egy 2-es (jó), történelemből, testnevelésből pedig újra fölmentett lett (Ért 1913/14: 142.). Az ösztöndíjat most is megkapta, de immár „I. osztályú ösztöndíjat” érdemelt ki, amely 400 koronával járt (Ért 1913/14: ?). S mint nagyobb diák, most már iskolai rendezvényeken is föllépett. 1913. október 6-án, az aradi vértanúk emlékére rendezett „hazafias ünnepély” negyedik műsorpontja ez volt: „Október 6. Költemény ifj. Ábrányi Kornéltól. Szavalta: Lakatos Pál VI. o. t.” (Az ünnepi beszédet ekkor Lakatos Vince mondta!) 1913. december 14-én, az Eötvös József születésének 100. évfordulójára rendezett ünnepségen pedig a műsor vége felé (közvetlenül a Szózat eléneklése előtt, tehát hangsúlyos helyzetben) került megint rá sor: „Végrendelet. Szavalta Lakatos Pál VI. o. t.” – ahogy a beszámoló rögzíti (Ért 1913/14: 128., 129.). Az ünnepi beszédet, aligha véletlenül, megint nagybátyja mondta, – a szereplők közé való bekerülésben tehát valószínűleg az ő keze is benne volt. A VII. osztályban, az 1914/15. tanévben, amely már a világháború idejére esett, lényegileg az előző év eredményei ismétlődtek meg – csak iskolai rendezvényen való föllépést most nem regisztrál az értesítő. A fölvetett tantárgyak s az elért eredmények ugyanazok, mint az előző évben (ez évben testgyakorlásból is jelest kapott, tehát nem lett fölmentett), s a 400 koronás ösztöndíjat is megkapta (Ért 1914/15: 103., 96.)

Mit adott neki intellektuálisan a gimnázium? Nevelését, a családi emlékezetet meg rögzítő Szalai szerint, nagybátyja irányította. „A katolikus gimnázium tanulója fölött ott magasodik óvón és serkentőn a hatalmas természetű, boltozatos koponyájú pap.” (Szalai 1965: 475.) Ez a sajátos, családi tutoráció, tárgyi értelemben bizonyosan javára vált, hozzájárult tudása megalapozásához. Ugyanakkor az is valószínű, ez a helyzet fölerősítette az iskolára amúgy is nagyon jellemző vallásos indoktrináció, a „valláserkölcsi” nevelés hatását. A premontrai gimnáziumban megszerezhető tudás és beállítódás tehát fölerősítve, fokozottan alakította.

Gondolkodása és személyisége alakulása szempontjából különösen két terület érdemel megkülönböztetett figyelmet. Az irodalmi tananyag, s az, amit maga a nevelői szóhasználat is „valláserkölcsi és hazafias nevelés”-ként jelölt meg. Az egyik a majdani költő formálódását is befolyásolta, a másik (de már az irodalmi tananyag bizonyos dimenziói is) a „valóság” definiálása és értelmezése szempontjából bír jelentőséggel. Mindkettő egyszerre alapozó jellegű s ugyanakkor elidegenítő hatású volt.

Az irodalmi tananyag az értesítők alapján jól fölmérhető. Az elsős anyag, életkori megfontolásokból is, az „egyszerűnek” és didaktikusnak tartott folklórra épült: „Olvasmányok: Népmesék. A klasszikus hősi mithosz köréből, a hun és a magyar nemzeti mondából és az Árpádok történetéből vett elbeszélések. Rajzok a magyar földről és a magyar nép életéből. – Költői olvasmányok: Történeti, hazafias, leíró és a családi életből vett költemények.” (Ért 1908/09: 53.) Ez az anyag természetesen a képességek és készségek fejlesztését is szolgálta, az „értelmes és hangsúlyozott olvasás”, a „tartalom” „szabadon való elbeszélése” s a „tanult versek szavalása” bizonyos értelemben a konkrét tartalomtól függetlenül is fejlesztő hatású volt. De az anyag gondolkodásalakító szerkezete, *in nuce*, már itt fölsejlik. Az irodalmi anyag valójában

erősen historizáló jellegű, történelmi „ismereteket” hordoz, de ezeknek az ismereteknek kevés tárgyi relevanciájuk s nagyon erős érzelmi, sőt mitologikus fölhangjuk van. Nem a történeti realitás megismerését szolgálják, sőt, az gyakorlatilag el is fedik, a „történeti” tematika a mitologikus múlthoz való érzelmi viszony kialakítását célozta. Jellemző módon, a második anyag leírását is így adja meg az értesítő: „Az olvasmány és feldolgozása, mint az I. osztályban.” Igaz, ehhez ekkor már „magánolvasmányok” is társulnak: „Fáy András válogatott meséi: Garay: Obsitos: Petőfi S. családi versei.” (Ért 1909/10: 59.) A harmadikos anyag ugyanezen a nyomvonalon haladt. „Olvasmányok. Elbeszélések a magyar történelemnek a mohácsi vész utáni korából s a görög és római világból. Vallásos és hazafias költemények olvasása és szavalása. Leírások és életrajzok. Kisebb novellák.” A magánolvasmányok most már ezek: „Kisfaludy Károly: Tollagi Jónás Pesten. Kisfaludy Sándor: Dobozi Mihály és hitvese. Gvadányi: A Peleskei Nótárius.” (Ért 1910/11: 74.) A negyedik osztályos anyag részben az addigiak folytatása volt, részben azonban új, speciális szempontokat és ismereteket vitt az oktatásba. Az addigiakat folytatta, mert az olvasmányok centrumában Arany János Toldija állt, „nyelvi és tárgyi magyarázatokkal”, „emlélve az I–IV. ének”, a prózai olvasmányok közt pedig ilyenek voltak: „Pesti Gábor és Heltai meséiből”, „Mikes leveleiből, Faludi elbeszéléseiből, könnyebb élet- és jellemrajzok, elbeszélések s leírások újabb íróktól.” A magánolvasmányok is: „Kisfaludy K. Mátyás deákja. Vörösmarty Mihály. Zágoni Mikes Kelemen.” (Ért 1911/12: 57.) Az irodalmias historizálás tehát változatlanul napirenden volt. Új s lényeges elem viszont a stilsztika belépése. Az értesítő ezt (az anyagot bemutatva) így regisztrálja: „a stilsztika feladata. A stílusról általában. A stílus elemei. A stílus érthetősége: világosság, magyarosság, szabotosság s az ezek ellen való hibák. A stílus szépsége: szemléletesség, élénkség, jóhangzás. Verstani alapfogalmak. Nemzeti, görög és nyugat-európai versformák. Polgári ügyiratok.” (Ért 1911/12: 57.) Jellemző, hogy az ez évi munkához két tankönyv szolgált. A Lehr-féle magyarázatos Toldi és Bartha—Prónai Stilsztikája (uo. 57.) A negyedik anyagnak ez a kettőssége az ötödikben is folytatódott. A historizálás az olvasmányok körét most így alakította: „Iskolai és részben magánolvasmányok: Arany: Toldi estéje; Parainesis Kölcseytől; Jókai: Az új földesúr. Jókai: Sárka rózsza. – Az iskolai olvasmányokból egy-egy szebb részlet emlézve: így a Parainesisből, Deák felirati beszédéből stb.” (Ért 1912/13: 54.) A stilsztika után azonban új elemként a retorika is belép, amelynek körében a tanulóknak a következőkkel kellett tisztába jönniük: „A prózai írásművek elmélete olvasmányok alapján. Az írásmű anyagának feltalálása: tapasztalás, okoskodás útján. Az érvelés segédeszközei; belső és külső érvok. A szerkesztés szabályai. – A történetírás, a szónoki és értekező próza elmélete és fejlődésüknek rövid világirodalmi s magyar irodalomtörténeti áttekintése.” (Ért 1912/13: 54.) A hatodikos anyag, amelyet egyébként Lakatos nagybátyja irányításával sajtótított el, Riedl Frigyes Poétika és poétikai olvasókönyvére épült. Itt Zrínyi Szigeti veszedelme és Vörösmarty Két szomszédvára mellett Shakespeare (Corionlánus) és Szophoklész (Antigone) is az olvasmányok közé került, s a mindig jelenlévő Kisfaludy Károly mellett Arany balladá, Balassa, Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty, Arany és Tompa „kisebb költeményeit” is tanulták. (Utóbbiakat „betéve” is.) Ez már erős klasszikus anyag, a magyar irodalom törzsállományából, ezt már okkal s joggal kapcsolták össze az esztétika alapjaival. Az anyag értesítőbeli bemutatása, nem is véletlenül, ezzel kezdődött: „A művészetek: esztetikai alapfogalmak: verstan. A költészet felosztása, nép- és műköltészet. Megfelelő olvasmányok alapján a lírai, gondolati, epikai, drámai és lírai költészet rendszeres tárgyalása, tekintettel az egyes műfajok szerkezeti és alaki sajátosságaira és történeti fejlődésükre.” (Ért 1913/14: 57.) Ez az anyag, minden körühatároltsága ellenére, már alkalmat adott a saját „költészettel” való próbálkozásra is. Önéletrajzából tudjuk, hogy Lakatos 15 éves korában, 1913 körül kezdett el írni (Lakatos 1971/1953: 387.). Zsengéi nem maradtak fön, de föltételezhető, hogy a gimnáziumban tanultakra s alighanem Riedl poétikájára épültek verseléssel kapcsolatos elképzelései.

A hetedikes anyag legfőbb jellegzetessége az olvasmánykészlet jelentős növelése és az addig tanultak irodalomtörténeti folyamatként való összefoglalása. A magánolvasmányok köre ugyanaz, mint korábban, de gazdagabb tartalommal, súlyosabb művekkel: „*Katona: Bánk bán; Csokonai: Dorotya; Kisfaludy S. regéi; Kölcsey válogatott beszédei; Gyöngyösi: Murányi Venus; Szemelvények a kuruc balladákban és énekekben, Mikes leveleiből. Zrínyi, Balassa, Pázmány, Gvadányi, Kármán, Fazekas, Kisfaludy Károly drámái és víg elbeszélései.*” (Ért 1914/15: 49.) Az olvasmányok, az egyes művekből leszüzhető tapasztalatok azonban itt már „irodalomtörténeté” álltak össze, Pintér Jenő tankönyvként használt *A magyar irodalom története* című könyve kalauzolásával. Az anyag ebben a vonatkozásban: „*A magyar irodalom története a legrégebb kortól Kisfaludy Károly haláláig irodalmi szemelvények alapján, kiváló tekintettel a világirodalmi kapcsolatokra. Megfelelő nagyobb irodalmi tanulmányok olvasása Pintér: Irodalmi olvasókönyve alapján.*” (Ért 1914/15: 49.)

Ha minderről összefoglalóan, ismeretalapozó és személyiségépítő szempontból akarunk szólni, azt kell mondanunk, hogy stúdiumai során Lakatos egy historizáló nemzeti mitológiával, egy klasszikus, legalább részben nyelvtanilag is remek szöveggel és a nyelvi megnyilatkozás formális stilisztikai és retorikai szabályaival gyarapodott. Egyfajta mentális, „nemzeti” kondicionáláson ment keresztül, s a történeti és jelen idejű „valóság” megismerése helyett mitológémiák uralma alá került. Valóságérzékét nemcsak hogy nem fejlesztették, de a napi gyakorlatban fölszedett valóságismeretét is meghatározott irányban deformálták. Az irodalom nem kritikai potenciálként, hanem nemzeti legitimációs eszközként alakította nevelését. A megismert művek egy része viszont tagadhatatlanul magas esztétikai szinten mozgott és jelentős irodalmi potenciált képviselt, jóllehet a kánon, amelybe ezek a java művek is besorolódtak, szűkítő és deformáló volt.

A vallásérkölcsei nevelés még nyíltabban és közvetlenül az indoktrináció eszközének tekinthető. Ez értesítőkből ez is szépen nyomon követhető. Az évenkénti részletező bemutatásra itt nincs is igazában szükség, mert ez állandó és folyamatos fejleménye volt az iskola életének. Lényege viszonylag röviden is bemutatható. Az elsős vallástan anyag már megadja az indoktrináció alapszerkezetét, amit azután csak folyamatosan bővítettek. Az értesítő szerint elsősorban a vallástan anyaga ez volt: „*Az ember végcélja és rendeltetése: a hit fogalma, tárgya, szükséges volta és tulajdonságai: az apostoli hitvallás 12 ágazata: az Isten és felebarátaink iránt való szeretet. Az Isten 10, az anyaszentegyház 5 parancsolatja; a bűnről és az erényről. A malaszt és szentség fogalma. Az elméleti megvilágosító példák.*” (Ért 1908/09: 53.) Ennél az elvont szerkezetnél azonban nyíltabban beszél az 1909/10. tanévi beszámoló, amely az „iskolai év lefolyásáról” szólva külön fejezetben tájékoztat a „vallásos és hazafias nevelés”-ről. Itt egyebek közt ezeket olvashatjuk: „*Az ifjúság vallásos, erkölcsös, hazafias nevelése, kötelességtudása és jellemfejlesztése a tanári karnak kiváló gondját képezte és erre minden kínálkozó alkalmat megragadott. A kath. ifjak az igazgató és tanárok vezetése alatt a téli időszakban vasárnap és ünnepeken, az év többi részében naponként megjelentek a szt. misén. Vasárnaponként egész éven át szt. beszédet hallgattak a tanulók, valamint részt vettek az anyaszentegyház által elrendelt körmenetekben, szept. 10. és nov. 19-én boldogult Erzsébet királyné emlékének szentelt gyászistentiszteleten, október 4-én Őfelsége névünnepén, okt. 30-án és febr. 12-én a bíboros hercegprímásnak, intézetünk nagy jötevőjének névünnepén, illetőleg születésnapján tartott istentiszteleteken. Április 8-án Galdon Károly intézetünk nagy jötevőjének halála évfordulóján tartott gyászistentiszteleten. A püspöki kartól kiadott utasítások szerint végezték a tanulók az év folyamán gyónásaikat és a húsvéti szentgyakorlatokat. Külön végezték ájtatosságait a Mária kongregáció tagjai. Az előadások imával kezdődtek és végződtek.*” A hittani vizsgálatokon püspöki biztos elnökölt. (Ért 1909/10: 109–110.) A Mária-kongregáció keretében nagy Szent Imre-ünnepélyt rendeztek, az évi program része volt a különféle „hazafias ünnepélyek”

megtartása is (pl. október 6-án, március 15-én, Széchenyi István halálának évfordulóján s egyéb „aktuális” évfordulók alkalmával). A hangsúly, kimondva-kimondatlan, a vallásos és hazafias „érzelmeik” fölkelése, ébren tartása és erősítése volt (Ért 1909/10: 110–111.). A vallástan órarendileg előírt oktatása persze mindezen túl bizonyos vallástörténeti ismereteket is adott, az egésznek a funkciója azonban elsősorban mégsem „történeti” volt, hanem „erkölcsi”, a maga mély ambivalenciájával. Erkölcsi elveket alakított ki, de ezeket erősen formalizált és ritualizált formában működtette, a hierarchia és a „tekintély” alátámasztására használta. Szövegmagyarázatra, „hermeneutikára” épült, mellőzve az elvek valóságkontrollját, s valamiféle „örök igazság” képviselőként pozicionálta magát. Nagy mitológiát adott a cselekvés számára, de ez a mitológia már egyre inkább inkongruens volt a valóságos, hétköznapi élettel. Tekintélye szervezeti és hatalmi jellegű volt, amelyet nem erősített meg az elvek és gyakorlati élet összhangja.

4

Lakatos helyzetét alapvető kettősség jellemezte: irigyelték és gúnyolták. Ahogy unokabátyja fogalmaz: *„A nagybácsi az irigykedés, a púp a gúny tárgya a falusi csemeték között.”* (Szalai 1965: 475.) Helyzetében tehát volt egy mély, strukturális feszültség, instabilitás, s csak idő kérdése lehetett, hogy ez mikor ölt olyan alakot, amely már gondolkodására, beállítódására is közvetlenül visszahat. A feszültség 1916-ban (még az érettségi előtt) „kicsapódott”. Önéletrajzában erről ezt írta: *„Még a gimnázium befejezése előtt, 1916-ban, tehát a világháború második évében rádöbbsentem arra a sok igazságtalanságra és hazugságra, amit a premontrei gimnáziumban tapasztaltam, s különösen megdöbbsentettek a háborúba induló katonák papok által megáldott zászlói. Ettől kezdve megtagadtam a vallást, az istenhitet és forradalmárrá váltam.”* (Lakatos 1971/1953: 387.) Nem kétséges persze, hogy ez a retrospektív önjellemzés igazodik keletkezése időpontjának ideológiai elvárásaihoz, s túlzottan „egyértelműsít”. Egykori „lázasának” motivációja ennél bizonyosan összetettebb (s persze hétköznapi) volt, és sokkal amorfabb annál, hogy ezt a forradalmár szóval lehetne jellemezni. Amennyire kikövetkeztethető, a pubertás szokványos érzelmi feszültségei, a testi deformitásból (púposág) adódó frusztráltság és a háborúnak az iskola falai közé is beszivárgó élményei egymást erősítve válhatták ki válságát. A későbbiek ismeretében mindenesetre nagy valószínűséggel állítható, hogy az a „valláserkölcsei és hazafias” eszményrendszer, amelyet beléneveltek, megrendült benne, sőt bizonyos pontokon visszajára fordult. Az evangéliumi kereszténység és a tekintélyelvű, hierarchikus és súlyos társadalmi igazságtalanságokat is aggály nélkül legitimáló egyháziasság közt feszülő föloldhatatlan ellentét megtette hatását. Ám az előbbi értékrendje, mint „idealizmus” valamiképpen tovább élt benne, új opciói mélyén is.

Válságával mindenesetre egy hosszú, ellentmondásos, s őt voltaképpen egy életre marginalitásba szorító önkorrekciós folyamat indult el.

Élete e sok mindent eldöntő fordulópontján a „váltókat” unokabátyja, Szalai Imre állította át, a maga jóhiszemű, de naiv módján. Ahogy erről Lakatos pályáját fölvezető, személyes emlékeit is elbeszélő cikkében meg is emlékezett: *„Műegyetemi hallgató voltam már akkor, galileista. Szabadságidőmet nyaranta otthon töltöttem, a nagyszülői házban, Lakatossal együtt. Elrémitett meghasonlott lelkivilága, feneketlen hitetlensége, kétségbeesett élettágadása. Megdöbbsenten éreztem, hogy az öngyilkosság határán van, valamit tenni kell. Magam is még kiforratlan, álmatlan éjszakákon át vívódtam a lelkiismeretemmel. Új hitet kellene adni a régi helyett”* – gondolta (Szalai 1965: 475.). Ez az „új hit” pedig a szocializmusnak a Szalai által ismert, „galileista” változata lett, Lakatost ennek tanaiba igyekezett bevezetni, „lassan, fokozatosan”.

Minderre, a leírásból kikövetkeztetve, már 1916 nyarán, tehát már az érettségi után került sor. S valószínűleg az is Szalai hatását mutatja, hogy 1916 őszén maga Lakatos is a műegyetemre iratkozott be, műegyetemi hallgató lett.

5

Ezt követően, 1916 ősztől, jó néhány éven át, sajátos, kétlaki életet élt. Ideje nagy részét Budapesten töltötte, ahol tanult, majd egzisztenciája lehetőségeit kereste, de nyaranként s az adódó szünetekben otthon, Kővágóórsön húzta meg magát – a bázis, ahová visszavisszatért, számára a szülői ház maradt.

Egyetemi tanulmányairól önéletrajzában csak ennyi olvasható: *„1916-ban beiratkoztam a műegyetemre. Az 1918-as polgári és 1919-es proletárforradalomban már mint öntudatos ifjúkommunista vettem részt. 1920-ban a fehér karhatalom »eltanácsolt« a műegyetemről, az utolsó két szigorlatom előtt.”* (Lakatos 1971/1953: 387.) Bizonyos, ez a visszatekintés túlzottan sommás és célirányosan stilizált, erre magának az önéletrajznak egy másik utalásából is következtethetünk. Lenin nevezetes művének, az *Állam és forradalom*nak az egyik (akkor egyébként közkézen forgó) példányát ugyanis, mint írja, még 1919-ben megvette, ám ez a mű, ahogy elszólja magát, csak évekkel később, 1926-ban (!) tette rá a „legnagyobb hatás”-t (Lakatos 1971/1953: 387.). A Műszaki Egyetem levéltárában őrzött hallgatói törzskönyv adatai szerint *„az 1916/17–1918/19-es tanévben tanult a Műegyetem mérnöki karán (ma építőmérnöki kar), ill. az 1919/20. tanévet helyettesítő póttanfolyamot is elvégezte. 1919. május 28-án tette le első szigorlatát. A 2. lett volna a végszigorlat (ma államvizsga), de ez már nem történt meg, nem folytatta tanulmányait, oklevelet sem szerzett.”* (Batalka Krisztina levéltáros szíves közlése.) Unokabátyja, sajnos, ugyancsak röviden intézi el ezt a periódust: *„1916-ban Budapestre költözik és beiratkozik a Műegyetemre. Nem sok lelkesedéssel járja az előadásokat, de eredményesen teszi le a vizsgáit. Közben verselget és sorra mutogatja írásműveit nekem, aki már korábban írogattam. Versei természetesen még kiforratlanok, naivak.”* (Szalai 1965: 475.) Majd később, egy másik összefüggésben Szalai még azt is megemlíti: *„Az 1919–20. tanévben még a Műegyetem beiratkozott hallgatója, de indexe már kevés eredményt mutat. Sikerral letette első szigorlatát, de ezzel le is zárult műegyetemi pályafutása.”* (Szalai 1965: 476.) Figyelemre méltó, hogy – Lakatossal ellentétben – Szalai egyáltalán nem emlegeti a forradalmakban való, „öntudatos”, „ifjúkommunista” részvételt, ugyanakkor elismeri, hogy tanulmányait Lakatos nem nagy lelkesedéssel végezte, inkább írogatott. Akkor járhatunk tehát leginkább az igazság közelében, ha úgy véljük, Lakatosnak a műegyetem eleve csak jobb híján, pragmatikus megfontolásokból, s nem belső indítékokból lett tanulmányai színtere. Nem nagyon kellett onnan „eltanácsolni”.

Erdekes mód azonban ezt követően is pragmatikus megfontolások irányították tanulmányait: 1920 őszen a pesti tudományegyetem jogi karára iratkozott be. De ez – ahogy unokabátyja megjegyzi – *„csak folytatás nélküli próbálkozás”* volt (Szalai 1965: 476.), ezt is hamar abbahagyta. (Nincs is anyakönyvi lapja az ELTE Egyetemi Levéltárában.) Igazában ekkor már más foglalkoztatta, az irodalom és a morálisan fölfogott életvitel lehetősége, s már kezdett kialakulni az a sajátos, egzisztenciálisan teljesen bizonytalan, „öntörvényű” társadalmi elhelyezkedése, amely azután egész életében jellemző lett rá. Bizonyos, a külső körülmények, a háború utáni közállapotok, a középosztályi életviszonyok látványos megrendülése, nivóesése stb. is belejátszott ebbe a stabilnak semmiképpen nem nevezhető elhelyezkedésbe, de mindez mégsem redukálható pusztán a „külső” körülményekre. Érzülete, belső indítékai is „kifelé” vezették a számára még elvileg lehetséges középosztályi létből. A család anyagi támogatása ugyanis biztosította számára azt a minimumot, amely lehetővé tette személyisége „öntörvényű” bontakozását, „gyakorlati” lehetőség-

gek pedig amúgy sem kínálkoztak a nagyon összeszűkült értelmiségi piacon. 1919-től, állítólag, a szociáldemokrata párt tagja volt, ennél azonban fontosabbnak látszik az, hogy számára egyre fontosabb lett az irodalmi önkifejezés, a „saját” érzület artikulálása. Publikálatlanul maradt próbálkozásai után 1920 nyarára elkészültek azok a versei is, amelyeket azután 1922 nyarán már a *Nyugat* is közölt. Az 1922. június 1-jei számban a szigorú, de egyben nagy kísérletező Osvát Ernő egyszerre hét versét tette közzé, *Verseik* főcímmel.

A költővé avatás aktusa volt ez, aligha véletlen, hogy erre a pillanatra még harminc évvel későbbi, „mozgalmi” célú rövid önéletrajzában is kitért, önérzetét Osvát gesztusa még mindig erősítette. Szempontunkból azonban e versek, mint személyiség-történeti dokumentumok (is) érdekesek. Az expresszionista szabadvers ugyanis, akarva-akaratlan, a szerzőről is sok mindent elárul. Irodalmi szempontból a ciklus III., IV. és V. verse a legérdekesebb (s a legkevésbé jó az I. vers), érthető azonban, hogy Osvát mind a hetet közölte; együtt ugyanis ezek emberi dokumentumot alkotnak. „Szerelmes” versekről van szó, a „szerelem” áll a háttérükben, lényegüket azonban a személyiség önmeghatározása és kiterjesztésének vágya alkotja. A ciklus alaphangulata a szomorúság, amely több helyen expliciten is megjelenik, s – ezzel szembeállítva – az én már-már extatikus kiterjesztésének vágya. „*Én vagyok a legnagyobb szomorúság legénye: az őszi Balatoné*” – mondja a II. vers. Ez a szomorúság mintegy léte lényege: „*az őszi Balaton küldött és ezt a nagy őszi szomorúságot magammal hoztam*”, mondja. Szomorúsága azonban (s ez teszi súlyossá) kibeszélhetetlen: „*Óh Kedvesem sok sírnivalót hoztam én magammal öröms / városotokba, de nem merem mindet elsírni, mert félek, / hogy hangos zokogásomtól megrémül az éj és holtan hullik / le szemetekről az Álom.*” Majd, még ugyanabban a versben, mintegy ráerősítve a közölhetetlenség élményére, még egyszer: „*én nem tudok / mindenkibe belenézni, nem tudom mindenkinek a szívemet / kibeszélni, mert a legszomorúbb legény vagyok én és félek, / jaj nagyon félek, hogy megriadtok, ha szemetekbe nézek, / ha szíveteknek sírva beszélek.*” E helyzetben a „megoldás” természetesen a „Kedves” (akiről nem dönthető el utólag sem, valós vagy fiktív létező-e), pusztá „léténél” azonban fontosabb, hogy ez a kedves a III. versben nem a szexuális sztereotípiák jegyével jelenik meg, hanem maga a „határtalan”: „*Határtalan vagy*” – olvashatjuk már e vers fölütésében, első mondatában is. S mint ilyen, ez az én expanziójának, kiterjesztésének forrása: „*Engem a por belep. Keresztül-kasúl gázolnak / testemen. Legyilkolnak ezerszer, / de ha Te csak rámrebbented szemedet, / feltámadok.*” A III. vers lényegében ennek a „feltámadásnak” a részletezése, több fázisban. Az első fázis a közvetlen hatástörténet. „*Új életet formálok / gondolatodból, örök-békét alkotok szeretetedből.*” A második fázis a határtalan/határolt s a végtelen/véges ellentéteiben mozogva a realitáselv érvényesülése: „*Határtalan vagy. / Én mégis Tőled tanulom a határokat, / melyek örök törvényeit szabják a végesnek.*” A harmadik fázis a személyiségnek a nagybetűs Emberré való kiterjesztése, hangsúlyos helyen, a vers zárlatában. Ennek centrumában azonban a véges én önmeghatározása áll. Előbb: „*Tudom jól: ide vagyok láncolva a porba, / de senki sem veheti el tőlem agyammak / egy rezdülését, mely túlszárnyalja az égi /magasságokat...*” Majd, a vers zárlatában, összegző és általánosító érvénnyel: „*Én véges vagyok, roncs, koldús. / De mindent, amit a porban fetrengve / összekoldultam, amit a földből kikapartam, / amit teremtettem, neked adom mind, mind / Te Határtalan: Ember.*” A nagybetűs írásmód csak fokozza a kijelentés extatikuságát, a megszólítottnak az emberiséggé való általánosítását, de éppen ez, ami romlékonyá teszi a verset, világít bele leginkább abba a jóra törekvő egzaltáltságba, ami – ma már tudható – Lakatos „alkati” sajátja volt, s ami magyarázatul szolgál élete megértéshez.

S hogy ez a „jó” vonzásában kialakuló egzaltáltság szükségképpen összekapcsolódik az énbem a „zuhanás” élményében megragadott veszélyvállalással, azt a IV. vers teszi világossá. „*Mit bánom én, ha összetöröm magam és mint / kíváncsi roncs fekszem a feneketlen mélységben. / Szemedbe néztem és most zuhanok, zuhanok / ismeretlen mélység felé, mert Én meg*

akarom / tudni ennek a mélységnek titkát és / zuhanással akarom elérni szemed / határtalan határát: a Szívedet.” Ez persze elsődlegesen a személyiség szerelemben való föloldódásának tematizálása, a maga patetikus módján, de a versben megnyilatkozó szerzői énre általánosabban is jellemző. Az alapélmény, mely e magatartásból szükségképpen fakad, egyértelmű: „*Mélységbe szállok mindig lefelé, mindig gyorsabban.*” „*Zuhanok és zuhanvást nem gondolok a Végre, / a Határra: hiszen feneketlenség az utam.*”

A Nyugatban megjelent versciklus tehát, mint személyiségdokumentum, a személyiség absztrakt szerkezetét és dinamikáját is föltárja, s kulcsot ad Lakatos életútjának megértéséhez. (Osvát alighanem ezt érezte meg, amikor a ciklus közlése mellett döntött.)

6

A Nyugatban Lakatosnak ezt követően több verse már nem jött. Verseit s más írásait viszont a Raith Tivadar-féle *Magyar Írás*, majd (részben párhuzamosan) a *Népszava* viszonylag rendszeresen közölte. Azaz: a kor irodalmi konvenciói szerint költő lett – az irodalmi élet margóján. Irodalmi szempontból mindkét lap marginális fórum volt, egymástól is különböztek (az egyik, ambíciója szerint is irodalmi és művészeti folyóirat volt, a másik csak irodalmat is közlő politikai napilap), de – más-más módon – mindkettő az ellenkultúra részének számított. A *Magyar Írást* mint az eklektikus hazai avantgárd egyetlen folyóiratát tartja számon az irodalomtörténet-írás, s ez akkor is rang, ha tudjuk, a magyar avantgárd első vonala nem itthon, hanem külföldön, emigrációban élte életét. Az új irodalmi nemzedéknek azok a tagjai ugyanis, akik itthon maradtak és alkatuk, irodalmi ambíciójuk miatt nem illettek bele a Nyugatba, jobb híján itt, Raith Tivadar folyóiratában találtak otthonra. Itt írásaik nyilvánosságot, fórumot kaptak, s egyben valamennyire a nagyvilágban zajló irodalmi és művészeti fejleményekről is tájékozódhattak. A be nem illeszkedők attitűdje s új, kísérleti beszédmódja egy (itthon) új irodalmi teret nyitott meg, amelyben különböző tehetségű, s utóbb egymástól is különböző pályákat befutó alkotók „vegyesen” szólaltak meg. Közülük egyesek, például József Attila, klasszikussá értek, mások – a többség – azonban ma már csak a történeti irodalomszociológia számára érdekesek.

Lakatos a *Magyar Írásban* 1922 őszétől a lap megszűnéséig, 1927-ig volt jelen, elsősorban versekkel, de prózával is. Az 1922. évi 9. számban már két verse is nyomdafestéket kapott („*Krisztusom, nyomorúság szurt szíven*”; „*Én már nem hajtom lányölekre...*”). Majd, még ugyanabban az évben, a 10–11. és a 12. számban három. Az 1923. évi 1–2. számban további három verse jelent meg – ez az erős nyitás nyilván a Nyugatban való debütálása jutalmazása volt. Ezt követően ugyan esetlegesebb lett jelenléte (1924-ben például egyáltalán nem publikált a lapban), de azért a kapcsolat megmaradt, Lakatos a *Magyar Írás* köréhez tartozó szerzőnek számított. (Tudjuk, a lap segédszerkesztőjével, az ügyvédként dolgozó Melléky Kornéllal barátsága később is megmaradt.) Verse jelent meg az 1925. évi 2. számban, prózája (vagy inkább prózaverse) a 3. számban, verse az 1926. évi 1., elbeszélése a 4. számban, majd verse az 1927. évi 1. és 6. számban. Alkalmilag kritikákat is publikált, Szabó Lőrinc első, *Föld, erdő, isten* című kötetéről például még 1922-ben, a július-augusztusi számban. De írt Kassák Lajos (1922/7–8. sz.), Simon Andor (1922/7–8. sz.), Erdélyi József (1922/9. sz.), Bán Oszkár (1923/1–2. sz.) vagy a már halott Ady (1922/12. sz.) verseiről is. S írt Walt Whitmann (1922/ 7–8. sz.), sőt Nietzsche (1923/ 1–2. sz.) egy-egy kötetéről is, a színész Gellért Lajosról pedig cikke (1922/ 9. sz.) jelent meg. Ezek az írásai a lap gyakorlatához igazodva rövidek, szinte jelzesszerűek, de jelzik tájékozódásának bizonyos irányait. (1922/23-ban publikált az *Új Kultúra* című, néhány számot megért folyóirat-kísérletben is – sőt ez, a maga szűk körében növekvő tekintélye jelzéseként, már „főmunkatársaként” nevezte

meg.) A *Magyar Írás* köreiben való elfogadottságát mutatja, hogy már az 1923. áprilisi számban megjelent egy neki szóló vers (Vajda János: *Lakatos Péter Pálnak*), majd az 1926. áprilisi számtól neve fölkerült a lap „főmunkatársai” közé (vö. 1926. 4. sz. 36.). Ekkori versei, jellemző módon, szabadversek voltak, a szöveg alakítását nem az esztétikai műgond, hanem az önkifejezés vágya és dinamikája határozta meg, sokszor a cím is csupán ennyi: *Vers* (ami inkább csak műfajmegjelölés, s nem tárgymegnevezés).

Az érzület, amely e periódusát (is) jellemezte, leginkább a Raith Tivadarnak ajánlott *Versben* (1922. 9. sz. 145–146.) fogható meg: „nyomorúság szúrt szíven és szívémből csurog a szomorúság” – mondja itt. „Most kétezer év roppan semmibe és a jelen-idő / véresen vánszorog hozzád elnyűtt ruhám alatt.” Attitűdjére itt jellemző még a kettősség, a művész kettőssége: „A földet játéknak veszem kezembe és facsarom: / vér, vér, vér...” De alapélménye is, a levonható konzekvencia is egyértelmű. Alapélménye ez: „Ó jaj már sírni sem merek. / Fejem fölött sunyi éjszakák lesnek: / összetöröm magamban a sikolyokat és arcom rémületét / is eltakarom az ürbe bukó csillagok láttán.” A konzekvencia pedig ez: „A föld megőrült!”, „a föld háborúba tébolyodott”, s az anyák mátha a „kivajúdott gyerekek” „mellé fegyvert is szül”. Apokaliptikus vízió ez, nem kétséges, Lakatos a kereszténység fölbomlását érzékelt, de – mindezzel szembeszegülve – önmagát, mint Krisztus „fiatal Testvér”-ét határozta meg.

Az ének ez a beállítása mélyen jellemző rá: a jóra törekvés itt hipertrofikusan fölnagyitódik, s egyben a marginális helyzet vállalásának mentális alapját is képezi.

Hogy ekkoriban miből élt, nem tudjuk; valószínű, hogy szülei tartották el. Helyzete tehát, ha egyelőre még csak ideiglenesen is, teljességgel nyitottnak, de mondhatjuk úgy is, bizonytalanoknak mutatkozott. Mégis, ezzel a helyzettel némileg dacolva 1924 nyarán megnősült. Augusztus 25-én összeházasodott *„Lengyel Annával, a révfülöpi állomásfőnök lányával”* (Szalai 1965: 486.). A házasságból két gyerek született: 1925-ben Mária, 1926-ban László (akivel később, egy kővágóörsi látogatása alkalmával Radnóti Miklós és Gyarmati Fanni is lefenyképezte magát; ő a képaláírásokban szereplő rejtélyes Lakatos Laci). Házassága első éve, unokabátyja szerint, boldogok voltak, megnyugvással töltötte el, hogy gyerekei épek, egészségesek. Az a levél, amelyet Szalai idéz, s amely valamikor a húszas évek második felében íródott feleségéhez, mégis mélyen belevilágít belső bizonytalanságába. Fürdőző gyerekeit elnézve ugyanis azt vette észre (s látta elmondandónak), hogy: „Laci teste az enyém amilyen akkor voltam, mikor még sudáregyenesen ficánkoltam én is a falu utcáin, a Kőháton, s itt a Balaton partján. Íme, újjászülöttem én is, és újra egyenesnek, sudárnak, mint voltam én is hat éves koromig.” Gyermekai anyjáról pedig ugyanott, jellemző módon, ezt írta: „egyre büszkébb vagyok rád, mert görbe gerincemet kiegyenesítetted” (idézi Szalai 1965: 476.). Élete értelme tehát mintegy kívülre helyeződött, transzcendentálódott, sebzettsége azonban fölszámolhatatlan maradt, s mélyen meghatározta szociabilitását. Ez a kettősség, ez a – mondjuk így – testileg is determinált kifelé irányulás, utólag visszatekintve, már beállítódása alapjellegzetességének tetszik.

Családalapítása mindenestre önálló egzisztencia megteremtésére kényszerítette, s inkább előbb, mint utóbb, állást is kellett vállalnia. Erről, nagyon szűkszavúan, unokabátyja csak ennyit írt: „1926-ban a Nemzeti Ujsághoz juttatja be a Központi Sajtóvállalat igazgatója, Berkes Róbert, a keszthelyi főgimnázium igazgatójának, Berkes Ottónak fivére.” (Szalai 1965: 477.) A dolog pikantériája nyilvánvaló. A *Nemzeti Ujság* jellegzetes kurzuslap volt, az ellenforradalom szülötte, s jobboldali, „kereszténynemzeti” orientációja élesen szemben állt mindazzal, amit a szociáldemokrata párti tagság jelentett. Lakatos, aki – állítólag – 1919-ben május elsejét ünnepelt, majd augusztusban a lovasrendőrökkel nézett farkasszemet a Lánchídon, ebben az állásában hajdani önmagával került szembe. Hogy mi volt a feladata a *Nemzeti Ujságnál*, nem tudjuk. Föltehetően a névtelenségben maradó újságírói kulimunkából kellett kivennie a részét. De akárhogy volt, a kurzuslapnál vállalt munka

s az utóbb 1926-os élményként fölidézett *Állam és forradalom* olvasása közt fölöldhatatlan ellentmondás feszül. Sajnos az sem tudható pontosan, meddig dolgozott a *Nemzeti Ujságnál*, s így orientációkeresése egy nagyon fontos láncszeme rekonstruálhatatlan s megérthetetlen. Az mindazonáltal bizonyos, a világgal szembeni, már megrögzült, mondhatnánk „alkati” elégedetlensége, „idealizmusa” s közösségvágya más irányba vitte. Olyannyira, hogy 1927-től verseit már a *Népszava* közölte, s az 1928-ban összeállított (1929-ben megjelent) szociáldemokrata kézikönyv, a Madzsar József szerkesztette *Társadalmi Lexikon*, amelyben önálló szócikket kapott, már mint „szocialista költőt” mutatta be.

Ő maga pedig utóbb, nem teljesen megbízható 1953-as önéletrajzában úgy emlékezett, hogy „1928-ban a *Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja lettem, Tamás Aladár [...] javaslatára*” (Lakatos 1971/1953: 387.). Ezt az eseményt azonban unokabátyja egy évvel későbbre, 1929-re teszi – s az ő adata látszik pontosabbnak.

7

Hogy pontosan mikor lett az illegális kommunista párt tagja, igazában persze másodlagos kérdés. Ami csakugyan fontos, az ugyanis a forrásokban viszonylag jól megfogható – 1928-tól addigi absztrakt elégedetlensége jól érzékelhetően konkrétábbá, szociális karakterűvé vált. Belépett az egyesületté lett Bartha Miklós Társaságba. (Erről, pár évvel később, egyik rendőrségi kihallgatása során ő maga is beszélt, konkrétan, 1928-at nevezve meg időpontként, s így tudja ezt unokabátyja is [Szalai 1965: 477.]). A belépésre, állítólag, Tamás Aladár vette rá – az ellentmondás, hogy ez a belépés egyben már az illegális párthoz való csatlakozása is volt-e, nyilván innen adódik. De a Bartha Miklós Társaság mindenképpen új kontextust jelentett eszméik számára, s mint utóbb kiderült, meghatározta elkövetkező éveit. Ettől kezdve ugyanis annak a sokféle hangú, amorf és ellentmondásos nemzedéki szerveződésnek az egyik hangadója lett, amelyben fokozatosan kikristályosodott a radikális rendszerkritika egyik centruma s ez a centrum az értelmiségi ifjúság új orientációjának alakulása szempontjából mintaadó lett. A BMT természetesen az akkori politikai élet keretein belül erősen marginális szervezet volt, közvetlen politikai súllyal nem vagy alig rendelkezett, de szervezeti keretet és fórumot biztosított a rendszerrel elégedetlenkedő fiatalabb nemzedékeknek. S amíg a társadalom mint egész a hatalmi viszonyok függvénye és a konformitás közege volt, e társadalom peremén, a marginalitásban hangot kaphatott, „megszólalhatott” mindaz a disszonancia, amely e társadalom napi gyakorlatában kitermelődött. A „valóság”, a maga zavaros és letisztulatlan formájában, először itt verbalizálódhatott. Nem kétséges, hogy olyan erősen hierarchikus, merev és jórészt hatalmilag integrált társadalomban, mint amilyen a két világháború közötti is volt, ez a lehetőség a marginalitás legnagyobb, s pótolhatatlan előnye. Az uralkodó, mainstream pozíció ugyanis gyakorlatilag megköti részeseit, előírja számukra, mi gondolható el s mi nem, mi a „legitim”, amelyhez „mindenkinek” igazodnia kell, a perem azonban ezektől a kötöttségektől jórészt függetlenedik. Érintkezik a centrummal, de nem tud és/vagy nem is akar igazodni hozzá. S a maga köreiben saját tapasztalatai összegeződhetnek, sőt artikulálódhatnak. Mert a valós élet disszonanciáit átélők e közegekben egymásra találnak s egymás számára affirmatív közeget alkotnak.

A marginalitás szociológiájának teljes félreértése volna azonban azt hinni, hogy az, ami egy ilyen közegekben leképeződik, az ösztársadalom szempontjából az ideális alternatíva volna. Az itt fölszínre kerülő eszmék és vélekedések ugyanis maguk is a tényleges hatalmat birtoklók érdekeitől és (erő)viszonyaitól deformáltak, és a saját álláspont csak nagyon lassan, ellentmondásosan és sohasem maradéktalanul alakulhat ki, tisztulhat le. Az ellentéteket verbálisan elfedő s a rendszert legitimáló hamis tematizáció, amely uralja

a nyilvánosságot, a marginalitásban mozgókra is hat, – ettől teljesen, még végletes körülmények közt sem lehet megszabadulni. Minden korszak rejtett előföltéveseken alapuló domináns eszmerendszere ugyanis a hatalmi helyzetben lévők érdekei szerint szerveződik, ám általános érdekként fogadtatik el. S ez egyebek közt azért is lehetséges, mert ez az összefüggés automatikusan nem válik átláthatóvá, a nyilvános beszéd éppen a lényegyet fedi el, s ugyanakkor minden további beszédet a maga logikája szerint generál.

Lakatos pályája mindenesetre inentől válik igazán érdekessé. Mint a Bartha Miklós Társaság kereteiben zajló rendszerkritikai gondolkodás részese paradigmaticus figurája lett annak a nagy erjedésnek, amely a radikális jobb és a radikális bal szélsőségei közt mozogva átalakította a magyar közélet szerkezetét, s valamiképpen valamennyi ellenzéki áramlatra hatást gyakorolt. Érdekessé különösen az teszi Lakatost, hogy mintegy egymaga is megtestesítette azokat a tendenciákat, amelyek a társaságon belül megjelentek, s így gondolkodása alakulástörténete önmagán túl is mutat. Azt mondhatjuk, akaratlanul is egy egész nemzedék ellentmondásait és útkereséseit fejezte ki. S erényei a marginalitás viszonyai közt éppúgy jellegzetesek, mint gyöngéi és tévedései is. Magára a nemzedékre pedig éppen ezek sajátos, amorf kombinációja volt igazán jellemző.

8

Az 1928-as év kronológiája homályos, két esemény azonban mindenképpen ehhez az évhez köthető. Az egyik: megvált a *Nemzeti Ujságtól*, s a *Budapesti Hírlaphoz* lépett át. Munkája új helyén is valószínűleg névtelenségben maradó szerkesztőségi kulimunka volt. A másik: az év folyamán valamikor a Bartha Miklós Társaság tagja lett. Ezt a már említett források (PI Arch 614. f. 1/1933-2379-12 l.) mellett egy utóbb keletkezett rendőrségi összefoglaló is dokumentálja, amely így foglalja össze a történeteket: „1928-ban az egyesület [ti. a BMT] alapszabálya kormányhatósági jóváhagyást nyert s most már legális egyesületi életet folytathatott volna. Ekkor azonban már a társaság tagjai közt találjuk Kodolányi János, József Attila és Lakatos Péter Pál forradalmi írókat, akik közül az előbbi kettő a Forradalmi Irodalom Nemzetközi Szövetsége magyarországi szervezetének is tagja, a harmadik, Lakatos Péter Pál író pedig bár nem bejegyezten, de mégis a forradalmi írók közé számítható.” (LITINTERN. Bp. 1934. 60.) Hogy a rendőrségi összefoglaló Lakatos jellemzésekor az 1928-as tapasztalatokat rögzítette-e, avagy a későbbieket vetítette vissza, utólag is kriminalizálva tevékenységét, nem dönthető el. Szereplésének konkrét nyoma csak 1929 tavaszától mutatható ki. 1929. március 6-án Erdődi Lajos *Földbirtokreform Európában* címmel tartott előadást a társaságban (a helyszín a gróf Károlyi utca 8. szám alatti Fővárosi Könyvtár előadóterme volt), s az előadáshoz ekkor negyedmagával Lakatos is hozzászólt. (A másik három hozzászóló, mint dr. Fets Sándor rendőrkapitány, hatósági biztos jelentése elárulja, dr. Dénes István, Kardos Béla és Örsi Attila volt.) A rendezvény szűk körben, 30 hallgató előtt folyt le (OL K149-1932-7-4442/6-7.). Nem sokkal később már maga Lakatos is tartott előadást. A *Bartha Miklós Társaság hírei* című, 1929. áprilisi tájékoztató a tervezett előadások közt megemlíti Lakatos *Magyar irodalom* című előadását is (OSZK Kéziratár, Fond 71/54-15.). Az előadást a társaság egyik vezetőjének, Fábíán Dánielnek emlékezése szerint Lakatos meg is tartotta. Fábíán szerint „sorravette a nagy magyar klasszikusokat, kiemelte Vörösmarty vagy Petőfi, Arany népnemzeti irodalmának jelentőségét, majd ugyanezt Ady Endrére is kiterjesztette. Ady azonban formában, tartalomban olyan gazdagodást hoz a magyar irodalom számára, mely ma még szinte felmérhetetlen. Állandóan támadják pesszimizmusa miatt. De Ady halálhívéa és halálsejtése mellett ott van az élet fokozott igénylése is. Mi fiatalok Adyban a haladó költőt és az élet harsonását üdvözöljük. Kitért a legújabb szociális tárgyú irodalomra és a fiatalokra, közülük József Attila, Illyés Gyula, Kodolányi János, Erdélyi József jelentőségét méltatta.” (Fábíán é. n. 56., a szöveget Tasi

jegyzeteiből idézem.) Ha Fábíán leírása legalább hozzátétőlegesen hű (s ezt nem tagadhatjuk meg tőle), akkor nyilvánvaló, hogy itt az irodalmi kánon átrendezése következett be. A majdani népi irodalom kapcsolódott itt össze a múlt, előzményként fölfogott, s persze erősen megváltoztatott irodalmával, a közvetlen ős pedig Ady lett – a halálváró és életigenlő Ady. Ez a „vitalista” Ady-értelmezés teljesen egybevág Lakatos személyes beállítódásával, s függetlenül az értelmezés tárgyi helyességétől/helytelenségétől kifejezte s „igazolta” azt a kettősséget is, amely mentálisan nemcsak őt, de sok társát is jellemezte. Az értelmezés centrumában azonban már a szociális, „népi” szempont állt – a nép helyzete volt az az implicit nézőpont, amelyből minden mérlegelésre került.

Ez az előadás tehát, ha irodalomtörténetként nem is lehet elfogadni, mint irodalom-ideológia annál hatékonyabbnak mutatkozik. Úgy folytatta az irodalmi modernizmus gyakorlatát, hogy Adyt kisajátítva és átértelmezve átállította a váltókat egy új népiesség számára.

Mindez azt is jelzi, maga Lakatos is komoly változásokon ment keresztül. A hazai, eklektikus avantgárd köréből nem az időközben (1926) hazatért Kassák „univerzalista”-szocialista avantgárdjához csatlakozott, hanem egy merőben más karakterű átalakulási folyamat részese lett. Kánonátértelmező előadása ugyanis nem maradt folytatás nélkül, aktivitása pedig megnőtt. Sajátos helyzetét mutatja, hogy 1929 nyarán, szinte párhuzamosan, két, merőben különböző nemzedéki csoportosulásnak is tagja lett, két irodalmi szerveződésben is komoly szerepet játszott. Az egyik az utólag nevezetessé vált *Jóság* antológia, amelyben tíz verse jelent meg, s amelyben ott találjuk a fiatal Radnóti (akkor még Radnóti Glatter Miklós néven). Ez az antológia valamikor május 28-a és június 9-e közt jelent meg, de anyaga értelemszerűen korábban, talán április-májusban állt össze. Az előszó májusi keltezésű, s érdekessége, hogy lényegében Lakatos jóságfölfogását hirdette meg: „*Akik ebben a kötetben összeverődünk, különböző világnézetű, különböző korú, ismertebb és ismeretlenebb nevű emberek, akik emberek akarnak maradni a háború utáni nyomorúságban és embertelenségben is, akik úgy vélnék magyarságuk mellett is hitet tenni, ha azt, ami összetartja őket, s amit könyvük címéül választottak: Jóság, dalolják és énekelik.*” (*Jóság*. Bp. 1929. 3.) A kötet szerzője jórészt ma már elfeledett, költővé soha sem lett fiatalember volt, igazán érdekessé utólag Radnóti jelenléte teszi, de egy-két itteni fiatal (pl. Forgács Antalt, Wagner, azaz Tamási Györgyöt) az irodalomtörténet ma is számon tart. Közülük az egyik Vajda János Lakatos régi barátja volt, láttuk, korábban verset is írt Lakatoshoz. Mivel az antológia szerzői jórészt zsidó származásúak voltak, magyarázatot kíván, hogy került közéjük az akkor már „barthás” Lakatos. A válasz erre a kérdésre csak hipotetikus lehet, a közvetítő valószínűleg Vajda volt, de a személynél fontosabb a közös föllépésben megnyilvánuló kölcsönös nyitottság. S az sem érdektelen mozzanat, hogy barátságá Radnóti-val, amely ekkor, a közös „munkában” születhetett meg, utóbb is megmaradt.

A másik, nagyjából a *Jóság*gal párhuzamosan szerveződő kiadvány, amelyben Lakatosnak meghatározó szerepe lett, az *Új Magyar Föld* című „röpirat” első száma volt. Ezt a Bartha Miklós Társaság adta ki, s az új orientáció zászlóbontásának tekinthető. A folyóiratszerűen megjelenő „röpirat” önmagát július – augusztus – szeptember jelzéssel nevezte meg, de az úgynevezett ügyészségi kötelespéldányon olvasható átvételi keletbélyegző dátumából tudható, már június 20-án készen volt. (A *Toll* július 30-i száma már reflektált is rá.) A „röpiratot” szerkesztőként Lakatos jegyezte, s ha bizonyos is, hogy az anyag közös föllépés eredményeként állt össze, kollektív vállalkozás volt, Lakatos keze nyoma ott van rajta. S ma már tudjuk, az *Új Magyar Föld*nek ez a száma a majdani népi mozgalom mintaadó, orientációkijelölő előzménye lett. A verseket (az ősként vállalt, s kötetnyitóként közölt Adyn túl) Erdélyi József, Illyés Gyula és József Attila írta (no és természetesen maga Lakatos). Ezek zöme azonban a szerzők akkoriban új könyvéből

lett áttemelve, vagyis kiválogatásukban Lakatos ízlése is szerepet kaphatott. A kötet programatikusan jelentőségét mégis a vegyes színvonalú s többfelé is tapogatózó cikkek adták meg. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy itt sok vonatkozásban már fölsejlik az, ami „érettebb”, kiteljesedettebb formában a népi mozgalom jellemzője lett. A lényegét *Magyar jövő* című cikkében Fábíán Dániel fogalmazta meg. „Két gondolat tart össze bennünket, melyben mindnyájan egyek vagyunk. A faji és a szociális gondolat.” (7.) A faj fogalmát „történeti és etnikai értelemben” használta, s leszögezte: „Ki akarjuk hozni fajtánk összes értékeit, amit kultúrában, történelemben csak termelt, hogy ebből a gazdag televényből új vetéssé érett örök dokumentummá tegyük. Saját lényegünkéből fakadt eredeti kultúra, társadalom, mint a magyar géniusz új kiteljesedése jövőbeni álmunk.” (7.) „A másik gondolat a szociális gondolat, melynek nehézségét és népszerűtlenségét vállaljuk. Nem áhítatos nyárspolgári »szociális« frazeológiák lebegnek előttünk, amikor a szociális gondolatra tekintünk, hanem a szemünk előtt átalakult Európa két legnagyobb szociális gondolata: a szociálizmus és az agrárdemokrácia.” (8.) „Az új szociális gondolat magyar kifejezését a magyar demokrácia gondolatában találtuk meg” – írta Fábíán, majd így folytatta: „A magyar demokrácia nem jelent osztályuralmat, hanem az igazi magyarság uralmát: a parasztság, munkásság és a dolgozó középosztály szerves demokráciáját.” (8.) A koncepció egyik döntő jelentőségű előföltevést Szigethy Endre mondta ki: ez az új orientáció a parasztságra épült, a paraszttársadalomból akart meríteni. „Magyar kultúra nem volt, magyar kultúra csak lesz” – írta (tézisét kurzíválással is kiemelve), majd így folytatta: „Az Európa keletére sodródott ázsiai magyarság azzal a kényszerű ténnyel, hogy átvette a nyugati kereszténységet, faji kultúráját, vallását, művészetét, meséit és dalait visszaszorította a néptömegekbe, ahonnan ez a lélek azóta sem tudott kibontakozni. A honfoglalás után átvett germán-keresztény kultúra lakatot tett az igricek szájára” (12.). De: „Ez a magyarságra oktrojált kulturális forradalom azonban a magyar karaktert s a magyar lelket nem ölhette meg. Az ősz-zengésű dalok visszahúzódtak a nádasok közé, a magyar versek elbujdostak az erdők és a székely hegyek sötétjébe s a magyar akarás beleívódott a paraszti izmokba.” (12.) A feladat, és ennek a leszorított kultúrának a fölszínre hozása, aktiválása. A kötet anyaga, más-más oldalról, különböző megközelítésben s természetesen változó színvonalon lényegében Fábíán és Szigethy koncepcióját variálta s kerekítette ki. A szerzők egy része ma már teljességgel elfelejtett (pl. Őrsy Attila, Szabó Bertalan, Abaffy Béla), egy része épp, hogy számon tartott (pl. Pintér Ferenc), egy része azonban ma is ismert (Kodolányi János vagy az itt Békéssy Sándor néven szereplő Szatmári Sándor, a *Kazohinia* szerzője). Nevesebbek és névtelenek közös teljesítménye azonban a valóság újratematizálása, s egy azzal járó beszédmód kialakítása lett.

Az az ideológiai amalgám, persze, ami itt paradigmaticus formában összeállt, meglehetősen veszélyes elegyet alkot, s hatástörténete is szélsőséges kilengéseket mutat. Egyrészt hangot adott a széles körben eluralkodott elnyomottság- és deformáltság-élménynek, keresve az „okokat” s a kompenzáció lehetőségét. Ezt az élményt, amelyet a félszociális, saját dinamikáját archaikus, „feudális” jegyekkel kombináló kapitalizmus szükségképpen kitermel, elnyomni, megrendszabályozni lehet, de eliminálni – legalábbis saját keretei közt – nem. Az élmény tehát, amely az Új Magyar Földben fölszínre tört, valódi s kezelendő élmény volt. Kezdeni kellett vele valamit. A szociális fölzárkóztatás, a társadalmi méretű (szociális) emancipáció programja szintén megkerülhetetlen volt. A fölzárkóztató és kiigazító modernizáció programja később a népi mozgalom talán legjelentősebb követelése lett. A nyelv s a nyelv mögött rejtőzködő, sokszor explicit alakra sem hozott előföltevések, logikai tételezések sora azonban pusztító hatású lett. Az egységesülés felé haladó, „globalizálódó” világban egy, az egyetemes kontextustól önmagát függetlenítő külön „magyar” kultúra, amely valamilyen – föltételezett – magyar „faji” sajátosságok kifejeződése lehetne, eleve tökéletes irrealitás volt. Megvalósításának megkísérlése a valós problémákat nem megoldotta, hanem – új s értelmetlen frontokat

nyitva – súlyosbította. S a 'faj' szó történetileg már eleve adott poliszémiája, gondolati uralhatatlansága, a beléje kódolt elkülönbötető logika révén automatikusan az egy országban élő emberek belső megosztását eredményezi, a vélt faji tartalomnak meg nem felelőket pedig kirekeszti.

A kettősség, látenszen, magát Lakatost is jellemezte. Cikkkel ugyan nem szerepelt a kötetben, de két verse is megjelent itt. Az egyik, a *Harmatozz jóság*, a deformáltságélménynek, a lenyomottságnak ad hangot: „Az Isten sír most, / hullanak a rozsdás rózsaszirmok, / zsugorodnak az emberi szívek.” (27.) Reakciója, amelyet fölütésként és zárlatként egyaránt megfogalmaz a vers, a jóság, sőt (a nagybetűs, megemelt, szimbolikus) Jóság megidézése. „Ő harmatozz Jóság!” (27.) Ez, mint szubjektivitása jele, nem is vonható kétségbe. A másik vers, a *Reszket a föld* (53.) azonban félreérthetetlenül az *Új Magyar Föld* programjához igazodik, s osztozik annak ellentmondásaiban. A zárószakaszt érdemes is itt idézni:

*Testvér,
bomlik a tűz és bomlik a csíra a mélyben
s messze falukban idegen és úri bitangok
a föld barna, remegő mellére taposnak
s reszket a föld
s reszket a kapa kemény parasztkok vállán
s reszket a májusi szél is.
Testvér, bomlik a tűz és bomlik a csíra a mélyben,
vágd félre kalapod s kiáltás egyet mégis.*

Nemcsak a paraszti „tematika” megjelenése figyelemre méltó itt, de „a föld barna, remegő mellére” taposó „idegen és úri bitangok” összekapcsolása is. A szociális szempontnak az „idegenség” szempontjával való összekapcsolása nála is új, s nem kevésbé problematikus mozzanat. Valamivel később e beállítódásnak már publicisztikai konzekvenciáira is fölfigyelhetünk.

Az *Új Magyar Földre*, illetve a benne jelentkező, új szerkezetű, számos elemében innovatív programra a rivális hetilap, az „urbánus” *A Toll* szinte azonnal reagált. Az 1929. június 30-i szám névtelen cikke (szerzője, Tasi József szerint, Zsolt Béla, a lap akkori főszerkesztője volt) szimptomatikus írás. Elismerő s méltányló, de mégis, szükségképpen vitát: ütközést generált. Zsolt (ha csakugyan ő írta a cikket) elismerte: „ebben a kis füzetben vívódik az értelmesség, a tanultság, a nyugati orientáció azzal az ellenforradalmi fuvallattal, mely ezeket a fiatalembereket még fogva tartja.” Ez a diagnózis nagyjából-egészéből pontos, s az is érthető, kit (Szabó Bertalan, Békéssy Sándor) s miért dicsért meg. Ítélete lényege azonban, amelyet írása címe mond ki (*Fából vaskarikát csinálni...*), amennyire jogos, annyira egyoldalú is. Magában rejtette a vitát, s a vita meghatározott irányba való eszkalálódását. Nem is meglepő tehát, hogy az *Új Magyar Föld* egyik szerzője, az okos, de meglehetősen militáns Pintér Ferenc az *Előrs* 1929. július 13-i számában élesen reflektált *A Tollra*, amely szerinte „a banktrezorok honfoglalását akarja”. (Ezzel, ha eltekintünk az előzményjellegű fejlemények számbavételétől, megnyílt egy új front a magyar gondolkodástörténetben. A szorosabb értelemben vett népi-urbánus vita kezdetei valahol itt keresendők.)

Mindez természetesen Lakatos gondolkodását és sorsát is befolyásolta. Hamarosan, még 1929 nyarán, odahagyva a *Budapesti Hírlapot*, csatlakozott a Bajcsy-Zsilinszky Endre irányította, szociális és „fajvédő” szempontokat sajátos amalgámmá alakító *Előörshöz*. S új lapjánál, kb. háromnegyed évig, fontos szerepet kapott. Cikkei, mindenekelőtt polémikus írásai és bökkversei jelentős tételei lettek a valóság újradefiniálásáért folytatott küzdelemnek.

Első, azonosítható, írása 1929. augusztus 31-én jelent meg az *Előörsben*, -srl- szignóval. (A szignó könnyen földoldható, hiszen neveinek utolsó betűit kapcsolja össze: a Lakatosból az s-betűt, a Péterből az r-t és a Pálból az l-t.) Ez a cikk, érdekes módon, egy sporttudósítás – de „nemzeti” szempontból: *Magyar szemmel... A magyar és német úszósport összecsapása a hatostornán – magyar diadallal*. Ez arra enged következtetni, Zsilinszkynek újságíróra volt szüksége, a vezércikkhez ott volt ő maga, de az *Előörs* elvhirdető lap lévén, minden írása egy irányba mutatott, még a sporttudósítás is. Ez természetesen azzal járt, hogy Lakatosnak is igazodnia kellett a főszerkesztő elképzeléseihez. Nem is véletlen, hogy a BMT történetének monográfusa, Tasi József, mint hozzám került jegyzeteiből látom, úgy vélte, Lakatos az *Előörsben* „szélsőjobboldali heccversekkel és polémiákkal kezdte”. Majd egy másik jegyzetben ezt így ismételte meg: „Ekkori művei: szélsőjobboldali heccversek és antiszemilizmussal átitatott publicisztika.” S az is valószínű, hogy a névtelen anyagok egy része is tőle, Lakatostól származik. Így például a szeptember 14-i szám *Magyar szemmel... című* cikke is, amely balatoni tematikájú. Bizonyosan ő írta viszont ugyanannak a számnak *Az albérlő éneke* című bökkversét, a szerzőről áruklódó –PÉPÁL– szignóval. Olykor egy számban több – jelzett – írással is szerepelt. A szeptember 28-i számban például három közleménye is volt. *Bulvárd-hetilap* címmel, *Avagy milyen is a „baloldali” férfiasság?* alcímmel, -lpp-szignóval A Toll Ady-vitájába szólta bele. A Toll „bulvárd”-dá minősítése persze nem saját lelemény, Babitstól vette át, s maga a cikk is Babits és Zsolt Béla polémiájának ismertetése, – Babits mellett állva ki. De ennél érdekesebb az, amiért Babitsot dicsérte. Nem azért örült, mert Babits az úgynevezett baloldalt ütötte. A fiatalság, amelynek nevében szólta, szerinte „azért figyel föl Babits Mihály hangjára, mert kemény, de tisztán csillogó szavaival rávágott azokra, akik – tudja Isten mióta – gonosz sziklák a magyarság életében, akik mohó éhségükkel a demokrácia és a művészet álarca alatt fel akarják mindazt falni, ami a magyarságból csak egy molekulányi is” (10.). Ez az érv, nem kétséges, leplezetlen „fajvédelem”, s Zsolték „idegenségére” játszik rá. Ezt a „fajvédő” preferenciát még leplezetlenebbül képviseli ugyanabban a számban a –PÉPÁL– névvel jegyzett *Kultúrfölényes őszi dal*. Ez a bökkvers a numerus clausus lazítása ellen lép föl, s egyszerre vág „Klébi”, azaz Klebelsberg Kuno és a „héberék” felé. Érdemes idézni, sokat elárul a valóság újradefiniálásának történetéből:

Szóló (Klébi):

*Emelkedik a szám már a záros fölé,
súgjátok meg halkán: emelés még köll-é?
Nagy expanzió ez s kultúrfölénységem
az expanziótul tágulttá lett légyen.
Héberék kara:*

*Fejelik már a záros szám tetejét,
mind bevették a héberék elejét.
Kultúrfölény berkeiben azt fujják,
hogy jövőre beveszik a hátulját.*

Hogy ez a verszet antiszemita hangoltságú, aligha vonható kétségbe. Paradigmatikussá attól válik, hogy ez az ironia „Klébi” és a „Héberék”, azaz a kormányzat és a 'zsidók' között, összjátékot vélelmez, s ezt utasítja el. Implicite tehát a politikai hatalom és a gazdasági hatalom együttműködését nehezményezi, de ezt a politikai hatalomnak az „idegenekkel” való illegitim kollaborálásaként tematizálja. Azaz, az antikapitalizmus itt xenofób konnotációt kap. A paraszti tömegeknek az értelmiségivé válásból való, kirekesztő törvények nélkül is tökéletesen megvalósuló kizárása persze jelzi ennek az

álláspontnak az érzelmi háttérét s (egyik) forrását, de nem menti. Ez bizony, ahogy Talleyrand mondta, több mint bűn, ez hiba, hiszen éppen a probléma megoldása elől zárja el az utat. Félreértelmez, félrevisz s ráadásul konfliktust generál. Jellegzetesen hamis tematizáció.

A harmadik írás, amely a szeptember 28-i számban megjelent tőle, egy cikksorozat első része volt. Ez is a nézőpontját kifejező *Magyar szemmel...* főcímet viseli, de a lényegét az alcím mondja ki: *Fejezetek egy falu életéből*. Ez a falu: szülőfaluja, közelebbről Kővágóörs-Révfülöp, írását a szerző a már ismert –srl– szignóval jelölte. A 2. közlemény október 12-én, a 3. október 19-én, a 4. november 2-án, az 5., *Intermezzo egy falu életében* elkülönítő címmel november 16-án jelent meg. Szociografikus színezetű, ma azt mondanánk tényfeltáró publicisztika ez, arról a világról, amelyet alighanem a legjobban ismert. A helyi viszonyokat bírálta, ám éppen ez a lokális tárgyválasztás adja erejét. Cikksorozata arról a Kővágóörs–Révfülöpről szól, „amelynek minden lehetőség megadatott helyzeténél és erejénél fogva a fejlődésre s amely a fejlődés és lendület egyenes útja helyett a züllés csaták útjára sodródott.” Demonstrációja a helyi „hatalom” természetrajzát világítja meg: „Schmidt Jenő jegyző úr nem maradhatott télen a falu ügyeinek »intézése« közben sem s egyik szerepet a másik után vállalta – a Hangya Szövetkezet ügyvezető igazgatóságától, ipartestületi elnökségtől, énekkari díszelnökségtől stb. a mulatságok rendezéséig és a gyakran megismétlődő pezsgőzéseikig. A falu népe pedig egyre ámultabban tapasztalta, hogy milyen pompásan mulatós és fess jegyzőt választott, de csodálkozással ébredt arra is, hogy a falu vezetője egyre jobban röstellt keztefogni némely kérgeskezü, dologtól görnyedt és aját-baját elpanaszló és tanácsot kérő parasztemberrel.” A jegyzőt ugyan 1927-ben fölfüggesztették állásából, „s a lefolytatott vizsgálat után, melynek során hetvenhatrendbeli nagyrészből helytálló panasz és rendellenesség bizonyosodott be, állásából a belügyminiszter végleg elbocsátotta”. A helyzet azonban ezzel nem oldódott meg végleg. „Kővágóörs–Révfülöp népe föllélegzett egy pillanatra. De csak egy pillanatra, mert a klikkuralom tovább szövi kisdéd játékait.” A sorozat második, október 12-i részének ez a konklúziója a falu életét is, Lakatos viszonyulását is, mint cseppben a tenger, mutatja meg. Bizonyos, ekkori írásainak legfőbb erénye a szociális problémák fölszínre emelése, napirenden tartása volt.

A „magyar” szempont hangsúlyos jelenléte persze, ahogy a lapra is, rá is jellemző ez időben. Az október 12-i számban például *Október 6 – magyar szívvel* címmel jelent meg glosszája. (Írását ekkor zárójelbe tett lpp. betűkkel jegyezte.) A balatoni tematika azonban, érthetően, újra s újra előjött témaválasztásai során. A november 2-i számban közölt, -lpp- szignójú írása például, jellemző módon, *Balatoni halászat a zavarosban* címmel jelent meg.

9

Egyes – ellenőrizhetetlen – adatok szerint „rovatvezetői”, sőt „segédszerkesztői” szerepet is betöltött a lapnál. Ez nem lehetetlen, de kis lapról lévén szó, egyik szerep sem jelentett különösebb sarzsit – az *Előörs*nél aligha volt érdemi, hierarchizált, munkamegosztás. Az egyetlen igazi autoritás a főszerkesztő, Bajcsy-Zsilinszky Endre volt. De az bizonyos (s e tény Lakatos lapon belüli súlyára utal), hogy József Attila az ő révén került az *Előörs*shöz.

A közös munka kezdeményezője József Attila volt, aki 1929. november 19-én Hódmezővásárhelyről levelet (s verset) küldött Lakatosnak. A levél, sajnos, nem maradt meg, de Lakatos 20-i (!) válasza igen. Ez az *Előörs* hivatalos levélpapírjára írott, gépelt levél több szempontból is figyelemre méltó. A leginkább szembeötlő a válasz gyorsasága. József Attila 19-én, „Sárhelyen” földolt levelére Lakatos azonnal, már másnap válaszolt, méghozzá úgy, hogy előtte érdemben intézkedett. Elrendezte a küldött vers, az *Ákácokhoz*

sorsát (az 23-án már meg is jelent!), s ami a versnél is fontosabb, elintézte József Attila alkalmaztatását is. Mindez leveléből egyértelműen kiderül: „Főszerkesztő úr meghagyásából közlöm Veled, hogy mihelyt engedik azonnal ülj vonatra és gyere Pestre, mivel az általad említett havi 100 pengőt a főszerkesztő úr minden körülmények között biztosítja számodra. Arra kérlek ezzel szemben, mint hogy tudom azt, hogy főszerkesztő úr nagyon szereti a pontosságot és a pontos embereket, hogy a szerkesztőségbe minden nap egy bizonyos idejében bejárj, mert a zavartalan munka menetét csak így lehet biztosítani.” (JALEV 356.). Több, mint érdekes, hogy Lakatos a saját nevében is hívta és várta költőtársát: „Én is kérlek, hogy minél előbb gyere, mert már szeretném, hogy testvéri közösségben és szeretetben minél előbb együtt dolgozhassunk.” (JALEV 356.). Úgy látszik, ekkor már kialakult az az elismerő véleménye, amelyet valamivel később, az *Új Magyar Föld* 3. számában tételesen is kimondott.

Sorsuk mindenesetre ettől kezdve pár évre érdemben fonódott össze. Lakatos a József Attila-életrajz részese lett.

Részben, természetesen a *Előőrsnél*, ahol maga Lakatos is változatlanul dolgozott. Az 1929. december 7-i számban például *Az első állomás* címmel írt „Heti figyelő”-t, majd karácsony előtt egy művészeti beszámolót: *Magyar arc, magyar ég – a Nemzeti Szalonban. Boromissza Tibor kiállítása. Egy magyar művész tiszta vallomása.* (Előőrs, 1929. dec. 21. 25–26.) Részben a Bartha Miklós Társaságban. Valószínűleg ennek a tételnek a történetéhez tartozott például az az epizód, amelyet József Attiláról írott nekrológiájában az erdélyi író, Kovács József örökített meg: „Körülbelül tíz esztendővel ezelőtt a budapesti Vilmos császár út egyik sötét udvari szobájában három ember vette körül a melegedő vaskályhát. Lakatos Péter Pál, az *Új Magyar Föld* akkori szerkesztője, akit külseje után Kodolányival tévesztettek össze akkoriban Leopardi-szerű alakjával, mélyen olvasott. Most ő volt a vendéglátó gazda, mert a helyiség a Fábian Dániel vezetése alá került valóban haladó szellemű Bartha Miklós Társaságé [...]. A gyéren gyűlő tagdíjakból fenntartott helyiség melegébe jöttek megpihenni a vendégek és tagok.” „A körutakon fagyott havat sepert a szél, mikor beállítottam a menedékhelyre. Ketten ültek a tűzhely mellett. Az egyik kenyeret evett bicskával. Ismertem már. Simon Andor volt. A másíknak csak akkor mondta meg a nevét Lakatos, mikor már elment: József Attila. Háttal ült felénk, a tűzbe bámult és hallgatott.” (KJA 1: 657–658.). Jellegzetes életkép ez ennek a szubkultúrának az életéről, s külön érdekessége, hogy amikor „Simon Andor is elment, Lakatos iratcsomót vett elő”, s József Attila verseivel ismertette meg a vendéget (KJA 1: 658.) Propagálta a magánál jelentősebbnek tartott költőt.

A dolog természete szerint ekkor már készen lehetett a *Nincsen apám, se anyám* kötetéről írott kritikája, amely az *Új Magyar Föld* 3., 1930. január–február–március jelzésű füzetében jelent meg. A kritika, amely József Attila költészetének jellegzetes – „népi” – félreolvasása, egyértelműen elismerő. Zárata nem kevesebbet mond ki, minthogy „József Attila: Nincsen, apám se anyám című kötetében megérkezett a nagy magyar költők sorába” (KJA 1: 182.). A kötetet belehelyezi egy fejlődéstörténeti sorba (Balassi, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi és Ady), de a közvetlen elődöt Adyban nevezi meg: „Egyre biztosabban teljesedik immár Ady sóhajta: az elkeseredett és keserítő magyar ég alatt megszületett a nemzedék, akit ezerszer idézett s akit halálvíziós életében a magyar teljesedés bizonyosságának látott. Ady a magyarság halál-látomásában a magyar élet tökéletes kifejezése és énekese volt és marad mindörökké; a megálmodott fiatalság pedig, aki utána született, ennek a megénekelt és kifejezett életnek beteljesítője és megnyilatkoztatója lett és lesz. Adyt igazolni egyenlő: a magyar teljesedést tökéletessé érlelni az egyetemes emberiség igazolására.” (KJA 1: 176.) József Attila szerinte ezek közül az „igazolók” közül való. A *Nincsen apám, se anyám* „már igazolás és teljesedés s így vált József Attila a magyarság táltosává; azáltal pedig, hogy verseiben (dalaiban) a műalkotás törvényei szerint egy közösség – mások által megfoghatatlan – határokba zárt szellemét (életét) fejezi ki, – nagy költővé.” (KJA 1: 176.) A meghatározás, amely itt megjelenik, hogy tudniillik József Attila „táltos” és „nagy

költő”, mélyen bevilágít Lakatos gondolkodásába. Jelzi, gondolkodása centrumában a „barthás” magyarság-ideológia áll, megnyilatkozása elsődlegesen ideologikus szerveződéssé, de ítéleteit ugyanakkor figyelemre méltó esztétikai fogékonyság vezérelte. E ketősség végighúzódik a kritikán. Jellemző, hogy úgy látta: „Az új magyar lírának nagyszerű ívelésében elérkeztünk a valóban újhoz: a magyarság szociális életéhez” (KJA 1: 179.), s József Attila „dalaiban fölzendül a szociális élet mélysége, embersége és jobbvilág akarása” (KJA 1: 179.). Ám, s ez is jellemző a méltatóra, „[t]ermészetesen mindenképp a magyar föld bitangolása és testvértelensége feszíti hangját a testvéri földért, munkáért és igazabb magyar életért.” (KJA 1: 179.) Mégis, noha az igazi szövegelemzés hiányzik a kritikából, a kötet dalait engedte hatni magára. Olyannyira, hogy azt is észrevette, „így válik legnagyobb költőjévé is József Attila Csokonai és Petőfi óta a magyar dalnak” (KJA 1: 181.).

A kritika kétségkívül része a József Attila elismertetéséért folytatott küzdelemnek, s nagy érdeme, hogy fölismerte nagyságát. Irányzat- és korszpecifikus érvelése azonban, amely elsődlegesen ideológiai dokumentummá teszi, be is zárta fölismeréseit a marginalitás keretei közé.

A kvalitásérzék mindazonáltal nem tagadható meg Lakatostól, s az is bizonyos, engedte hatni magára az érvelő József Attilát is. Mindezt jól mutatja, hogy kiállt József Attila (bizonyos értelmezők körében még ma is „hírhedtnek” ítélt) Babits-pamfletje mellett is. A nevezetes „Tárgyi kritikai tanulmány”-t nem csak ismertette, de – egyedülként a kortársak közül – azonnal jelentős teljesítményként mutatta föl. Írása, amely a *Kortárs* 1930. február 11-i számában jelent meg, több szempontból is fontos. Az, hogy kiállt a „botrányba” keveredett harcostárs mellett, nyilván jólesett József Attilának, de ma már kevésbé fontos. Két mozzanata azonban irodalomtörténeti távlatból is fontos. Az egyik: az a Lakatos, aki maga nem sokat bajlódott a szövegekhez közel hajló szövegmagyarázattal, most – nyilván a pamflet olvastán – fölismerte a „tárgyi kritikai tanulmányban” testet öltött hermeneutikának a jelentőségét. Ítélete egyértelmű: József Attilának „a kritika feltámasztására irányuló kísérlete [...] sikerült. Sikerült minden fölényes, avagy gyalázkodó fintor ellenére is, aminthogy sikerült József Attilának mély és nagy verseket alkotnia a magyar talaj istenes erejével.” (KJA 1: 159.) Ítélete értékét növeli, hogy „Szabó Dezső remek pamfletje”-vel és „Kosztolányi sekélyes [...] *Adyval holta után személyeskedő*” (Lakatos által idézőjelbe is tett) kritikájával összevetve alkotta meg véleményét: „Aki józanul olvas és ítél, vegye kezébe e három munkát és a józan ész követelményei alapján állapítsa meg a lényegi különbséget.” (KJA 1: 159.) Ez a kor mércéje szerint rangos, rangot adó összevetés. S hogy ez az elismerés nem egyszerűsíthető le valamiféle baráti apologetikára, megmutatja érvelése. Elismerte, József Attila kritikája „kíméletlen, mint maga az igazság [...] és a tiszta ész. De ez a tanulmány – mindenképp előtt és mindenképp ellenére – kritika, mert nem az író lelkiállapotáról, testi és szellemi alkatáról, szokásairól, tulajdonságairól mond szellemes dolgokat, hanem a művet magát vizsgálja, boncolja, amely abban a pillanatban elszakad írójától (a közönség számára), amikor és amely pillanatban könyvvé lett.” (KJA 1: 159.) Ez az elv, amely persze a „tárgyi kritikai tanulmány” elveit visszhangozza, ma is érdekessé teszi Lakatos interpretációját. Sokan ugyanis még ma is – tévesen – személyi vagdalkozást látnak benne.

Az a hatás, amelyet József Attila gyakorolt Lakatosra, természetesen Lakatos pályájának alakulása szempontjából is érdekes, s minden valószínűség szerint hozzájárult ahhoz, hogy Lakatos gondolkodásában a szociális szempontok váltak dominánssá. Ennek az elmozdulásnak a jele, hogy hivatkozott ismertetése is már egy olyan lapban kapott nyomdafestéket, amelynek távolsága a „barthásoktól” jelentős. A *Kortárs*, amelyben egyébként József Attila is publikált, nemzedéki lap volt ugyan, de egészen más beállítódású, mint az *Új Magyar Föld* vagy az *Előrs*. A *Kortárs* karakterét egyértelműen munkatársai marxizáló gyakorlata határozta meg, s ezek a szerzők zömmel a zsidó (kis)polgárságból regrutálód-

tak. Mindez pedig az akkori irodalmi/ideológiai törésvonalak ismeretében egyértelmű távolodásra, illetve orientációmódosulásra utal. Lakatos ekkor a maga „barthás” módján már alighanem csakugyan „kommunista” volt.

Az a gondolkodástörténeti alakzat azonban, amely írásaiból és lapok közötti mozgásaiból összeáll, sajátos orientációt mutat. Egyrészt, legalábbis 1930 elején, még ott találjuk az Előörsnél. 1930. január 11-én például, amikor az Előörs József Attila *Bethlen István* című „aktuális” versét is hozta, a vers mellett Lakatos *A gyufa* című glosszája, kis „színes” is megjelent. (Jellemző, hogy – mint hagyatéka egyik főljegyzéséből látom – Tasi József olyan „bökkversként” definiálta József Attila versét, mint amelyet „LPP” és Pintér Ferenc is írtak.) Január 25-én pedig Lakatos „Heti figyelő”-je – *Megmozdult az erdélyi magyar fiatalság* címmel – az Erdélyi Fialok című folyóirat megjelenését köszöntötte. (Jancsó Bélának lapja az erdélyi nem szocialista, de szociális szempontokat is erőteljesen képviselő fiatal nemzedék talán legérdekesebb és legfontosabb szerveződése volt.) Cikkét Lakatos ezzel zárta: „Az öntudatraébredt erdélyi fiatalság célja, hogy életét gazdasági, kulturális és szociális autonómia által biztosítsa; a csonkahi fiatalság feladata ugyanaz s még az is, hogy a kisebbségi sorsban öntudatra ébredt fajtestvéreit minél hatalmasabban támogassa és a magyar közvélemény figyelmét minél erőteljesebben a kisebbségi problémák felé irányítsa.” (A ’fajtestvérek’ szó még az Előörs hangja, de a célkitűzés már jóval előrébb mutat.) Ugyanakkor, vagy valamivel később, már nemcsak a *Kortárs* munkatársaként fedezhetjük föl, de Radnóti Miklós verseskönyvének méltatójaként is. A *Kortárs* 1930. március 20-i számában a *Pogány köszöntőt* ismertette, egyengetve a fiatalabb költő útját. A kritikát ma is számon tartják a Radnóti-recepció kutatói. Itt érdemes is idézni Radnóti monográfiáját, Ferencz Győzöt, aki nem pusztán baráti gesztust, hanem a költő és kötete komolyan vételét látja ebben a kritikában. „[N]em kerülök el figyelmét [ti. Lakatosnak] a Szegénység és gyűlölet versében előforduló képzavarok. Sőt hiányolja a kötetből a »robbanó erő«-t, de Radnóti komoly tehetségnek tartja. Egy megjegyzése pedig nagyon éles szemre vall: azt írja, bár Radnóti széles sorú, zsoltáros hangú szabadverseket ír, »alkotókészsége mégis a dal felé ösztönzi.«” (Lakatos 1930, 27.) (Ferencz 2005: 156.) Kritikáját Lakatos már úgy írta meg, hogy személyesen is ismerte Radnóti, sőt alighanem emberi karakterével is tisztában volt. Nem is véletlen, hogy néhány évre az ő sorsuk is összefonódott, harcostársak s barátok lettek.

Valamikor 1930 tavaszán Lakatos is, József Attila is otthagya az Előörsöt – ez, mindkettőjük esetében, összefüggésben lehetett politikai orientációjuk módosulásával, „radikalizálásával”. Lakatos, mint egyik későbbi rendőrségi kihallgatásán megvallotta, a *Magyar Tanoncok Lapja* című képes hetilaphoz került. Új munkahelye pusztán kenyérkereseti lehetőséget jelentett számára, politikai szerepe itt nem volt. A „politizálás” terepe egy ideig még a Bartha Miklós Társaság maradt, de nem sokáig. A társaságban, amely a maga eklektikus módján a jobb- és balfelé tájékozódóknak egyaránt teret adott, 1930 őszén föl-erősödött a jobbszárny hangja. 1930. október 31-én egy csoport, köztük Lakatos és József Attila is, nyilatkozatot adott ki, ezzel a szöveggel: „Alulírottak kijelentjük, hogy a mai nappal a Bartha Miklós Társaságból kilépünk, s azzal mindenféle összeköttetést megszakítunk, mert a Társaság utolsó félévi működésével eredeti céljától eltért s egy kis szűk csoport politikai érdekeinek szolgálatába állt. Így a komoly tudományos, irodalmi s művészi munka lehetőségét nem látjuk biztosítva. Mi nem akarunk a Magyar Nemzeti Szocialista Párt (a magyar hitleristák) dilettáns csoportjának alvállalata lenni.” (Idézi Tasi 1995: 170–171.) Ez a szakítás egyszerre mutatja a „magyar hitleristák” előretörését, s – ami a mi szempontunkból fontosabb – Lakatos és József Attila együttes mozgását, balra. Hogy ekkor is tartották a kapcsolatot, arra az egyik, velük együtt kiváló „barthás”, a későbbi neves irodalomtörténész, Gál István egyik elejtett megjegyzése világít rá. Gál Fábrián Dániel József Attiláról írott könyve (1975) kapcsán elmondja: „József Attilával nemcsak internátusokban találkoztunk, hanem a közelben lévő törzshelyén, a Japán kávé-

házban, és Fábíán Dániel egyik földijének, Lakatos Péter Pálnak családi otthonában is. József Attila az ő kislányának írta a Háromkirályok című versét.” (Gál 1975: 8.) Eszerint tehát József Attila az akkor öt éves Lakatos Máriának írta a később *Betlehemi királyok* címmel ismert versét (JAÖV 2: 88–89.), amely valamikor 1930 végén született. (Hogy Gál nem a ma közismert címén emlegeti a verset, szavahihetőségét erősíti.)

De Lakatos Radnóti-val is együtt mozgott. Már korábban, a *Kortárs* utolsó előtti, 10. száma után együtt léptek ki a *Kortárs* szerkesztőségéből (Ferencz 2005: 142.). Ez a „szecesszió” politikailag ugyancsak releváns gesztus volt – a *Kortárs* utolsó számát ugyanis az úgynevezett „oppósok” vették birtokukba. (Az „oppósok” radikális marxisták voltak, de antisztálinisták, a Szovjetunió bírálói, így azok, akik a hazai illegális kommunista párt „vonalát” követték, nem vállalhattak velük szövetséget.)

Lakatos és Radnóti kapcsolatára jellemző, hogy 1931 tavaszán Lakatos szerepet vállalt Radnóti új kötetének, az *Újmódi pásztorok énekének* kiadásában. A könyv rendőrségi és bírósági aktái jól kirajzolják szerepét, megvilágítva együttműködésük természetét. A nyomdatulajdonos fiának, a nyomda ügyeit irányító Klein Györgynek a vallomásáról fölvetett jegyzőkönyv (1931. ápr. 17.) elmondja: „a könyvet Radnóti Miklós szerző és Lakatos Péter Pál, a kiadó megbízottja rendelték meg f. évi március hó 25-ike körül 500 példányban. A könyv április 1-én készült el és ugyanazon hónap 2-án szállítottat le és pedig 400 példány Radnóti Miklós lakására és 100 példány Lakatos Péter Pál lakására.” Ugyanebből a jegyzőkönyvből tudható, hogy Lakatos ekkor „a Király u. 101. I. emelet lakik” (Közli Varga 2009: 1510.). Az *Újmódi pásztorok éneke* egyik versét, a *Hajnali elégiát* Radnóti Lakatosnak ajánlotta. (A vers még 1930-ban született, az ajánlás időpontja nem ismert. Annyi bizonyos, a kötet nyomdai gépiratában már így szerepel, a szerző tehát eleve e gesztussal akarta útjára bocsátani könyvét.) A könyv még április 1-jén bekerült az ügyészségre (az úgynevezett ügyészségi kötelezpéldányt az előállítás napján le kellett adni), de a nyomozás csak április 17-én lépett operatív szakaszába. Lakatoshoz, illetve lakására is 17-én jutottak el a detektívek. Aznap jelentésük erről is beszámol: „dr. Bozzay rend. tanácsos úr vezetésével megjelentünk Lakatos Péter Pálné Király u. 101. sz. I. 7. sz. alatti lakásán, aki [mivel Lakatos nem volt otthon] felhívásunkra átadott 76 drb. Újmódi pásztorok éneke című könyvet, melyet terjesztés céljából Radnóti Glatter Miklóstól kapott. Megjegyezzük itt, hogy Lakatos Péter Pálné 100 drb. könyvet vett át, ebből azonban 24 drb.-ot férje elküldött több könyvkiadó vállalatnak mint tiszteletpéldányt.” (Közli Varga 2009: 1511.) Az akcióról a közös barát, Vajda János is beszámolt Szalai Imréhez írott levelében: „A nyomdában, a kiadónál, Lakatos Palinál házkutatás volt, és elvitték az összes feltalálható példányokat.” (Idézi Varga 2009: 1513.) Lakatos közreműködése a könyv körül azért is érdekes, mert az előállítási költségeket maga Radnóti állta, a kiadó, a *Független Magyarország*, Demjén József lapja csak névlegesen vállalta a kiadást – a kiadói megbízott szerepe tehát valójában csak a barát gyakorlati, praktikus segítése volt. Jellemző, hogy – mint Ferencz Győző kiderítette – Lakatos ajánlotta Radnótinak védőügyvédként dr. Melléky Kornélt, aki neki régi barátja volt (Ferencz 2005: 220.).

Az *Újmódi pásztorok éneke* ügyével párhuzamosan Lakatos „mozgalmi” élete is aktív volt, itt is a rendőrség látókörébe került. Egy, a parasztmozgalmakról készített, 1931. május 5-i bizalmas jelentés beszámolt arról, hogy egy, a Wesselényi Reform Clubból és a Magyar Nemzetpolitikai Társaságból „túlzó baloldaliságuk miatt kitessékelt” csoport, a „barthás” Fábíán Dániel vezetésével úgynevezett Ifjúsági Falubizottságot hozott létre. A jelentés szerint ennek a bizottságnak a vezetői, Fábíán mellett, Kodolányi János, Erdődi Lajos, Vass László (a Sarlósok itteni megbízottja), József Attila, Lakatos Péter Pál és Dienes István lettek (PI Arch. 651. fond 2/1932-7-3913.118.). A névsor, mint látható, a baloldali „barthások” újrászerveződésére vall. Egy, valamivel későbbi anyag azt is rögzíti, hogy: „A már említett »Ifjúsági Falubizottság« most egy szemináriumot nyitott, amely Fábíán lakásán

(Klauzál u. 13.) *etablirozta magát.*" Az előadók a jelentés szerint nagyjából a bizottság vezetői voltak, tehát Lakatos és József Attila is (uo. 119. f.). S hogy ez a faluszemináriumként is emlegetett szerveződés szakmailag már lényegesen komolyabb, szakszerűbb volt, mint a korábbi „barthás” megnyilatkozások, mi sem mutatja jobban, minthogy a szeminárium keretében, az egyik dokumentum szerint, Braun Róbert, a hajdani Huszadik Század köréhez tartozó kitűnő szociológus is több előadást tartott. (OSZK kézirattár, Fond 71/56–15., 14.) A szemináriumot, retrospektíve, az 1933. karácsonyi rendőrségi Vörös könyv is emlegeti, jelezve, hogy a szeminárium „megfigyelés alatt állott”. (Részletes történetét Tasi József monográfiája mutatja be.)

Lakatos 1931 őszen már mint „kommunista” formálisan is visszatért a Bartha Miklós Társaságba. Lépése minden valószínűség szerint a társaság „balra vitélét” szolgálta (vö. Tasi 1995).

Lakatos mindemellett a Radnóti ellen, „szeméremsértésért” indított sajtópörben is szerepet vállalt. A fő tárgyalást 1931. december 8-ára tűzték ki. *„Egy héttel a tárgyalás előtt [Radnóti] ügyvédje [...] értesítette [Radnótit], hogy egy másik ügyének főtárgyalása miatt nem tudja ellátni védelmét. Radnóti azonnal sürgönyt küldött Lakatos Péter Pálnak, hogy kérdezze meg dr. Mellék Kornélt, vállalja-e védelmét. Mellék elvállalta.”* (Ferencz 2005: 241.) Lakatos ott volt a főtárgyaláson is, sőt szerepet is kapott. Mint a tárgyalásról fölvett, 1931. december 9-i jegyzékkönyvből kiderül, Radnóti ügynevezett „bizalmi férfi”-nak választotta. Ezt a jegyzékkönyv így adja vissza: *„A kir. törvényszék a nyilvánosság kizárását a fő tárgyalás egész tartamára elrendeli, mert a főtárgyalás nyilvánossága a közérkölcstséget veszélyeztetné. / Tudomásul szolgál. / Glatter Miklós vádolt Sós Endrét és Lakatos Pétert, Demjén József vádolt pedig Király Pált és Péter Imrét nevezi meg bizalmi férfiként. A bizalmi férfiak kivételével a hallgatóság elhagyja a termet.”* (Közli Varga 2009: 1518.)

Ez a mozzanat mindenképpen arra vall, viszonyuk ekkor igazi bizalmi viszonyként írható le. Csakugyan barátok voltak.

Ekkoriban, mint erre unokabátyja pályaképvázlata is utal, már „megrészegült” a mozgalmi szerepvállalástól. *„Tudta, milyen szüksége van a világnak lázadókra és lázadásra”,* s ez a tudat *„szinte hivatásszerűvé érett benne”; „megrészegült a lázadástól, természetes lelki táplálékává vált”* (Szalai 1965. 478.). Ez a naiv lelkesültség természetesen utólag már megmosolyogtató vagy (más oldalról) akár visszatetszésre is okot adhat. Egyetlen egy marginális rendszerkritikai szerveződés sem nélkülözheti azonban ezt az attitűdöt – ez az érzelmi energia elemi föltétele, szinte *sine qua nonja* minden ilyen típusú marginális csoportnak. Majdhogynem fontosabb, mint maga a megfogalmazott, tételekbe foglalt rendszerkritika, amely önmagában csak üres intellektuális reakció. S bizonyos, ez az érzelmi beállítódás, amely aztán pályája megtörésének is (egyik) magyarázataul szolgál, szerepe lényegére világít rá: szerepe szerint „író” és mozgalmár volt, aki alárendelte magát a fölismeret (vagy fölismerni vélt) nagy célnak.

Ezt az arcát legplasztikusabban unokabátyja leírása mutatja meg: *„1931-ben a 100% köréhez csatlakozik. Vasárnap délutánonként illegális elvtársak gyűlnek össze lakásában, közöttük gyakran József Attila is. Ilyenkor Lakatosnének el kell távoznia a lakásból, hogy »fehér« maradjon, hogy még az elvtársak se ismerjék – hiszen ahhoz, hogy ő hozzon-vigyen iratokat, üzeneteket, nem volt szabad »vörösnek« mutatkoznia. Lakatos maga könnyű szívvvel vállal veszedelmes pártmegbízásokat. Ő gyűjti össze az illegális Kommünista kéziratait, tőle szállítják nyomdába az összegyűjtött anyagot, sőt nemegyszer maga is viszi a kéziratokat. A 100% egy cikkéért, melyet a párt akkori titkára írt, Lakatos vállalta a törvény előtt a felelősséget.”* (Szalai 1965: 477.) Nem biztos persze, hogy e leírás minden eleme pontos, de a magatartás lényegét, atmoszféráját s persze strukturális illuzionizmusát jól adja vissza. S bizonyos, 1932 februárjában egy 100% közleményért csakugyan elítélték. A *Népszava* 1932. február 27-i száma a 8. oldalon adta hírül, hogy

egyévi börtönre ítélte a törvényszék Méhes-tanácsa, a 100%-ban megjelent *Bátorság* című verse miatt. Az ügyet Gyarmati Fannynak írott március 2-i levelében Radnóti is fölemlgette, mondván, Lakatos ügyét „pénteken” tárgyalta a törvényszék. Az igazán érdekes azonban Radnóti kommentárja: „Rettenetes! Egy év! Ha ez a beteg fiú tényleg bekerül egy évre, nem jön ki többé” – írta. (A levelet idézi Ferencz 2005: 194.)

Lakatos ekkor nem került börtönbe, ekkor még megúszta, de aktivitása – önvészélyes módon – nem hagyott alább. Részt vett a Bartha Miklós Társaság munkájában, fordított s mozgalmi lapokban vállalt szerepet. Az 1932-es év pontos kronológiáját egyelőre nem tudjuk meghatározni, de szerepvállalásai így, egymásra csúszva is jól jellemzik. Valószínűleg ekkor (vagy valamivel korábban, 1931 vége felé) történt meg az az epizód, amelyet Fejtő Ferenc emlékezete őrzött meg. Fejtő ugyanis, Pestre fölkerülve, eljárt a Bartha Miklós Társaságba, s Lakatossal is összebarátkozott: „Abban az időben barátkoztam össze a Társaság egyik vezető tagjával, egy Lakatos Péter Pál nevezetű púpos, kommunista nyomdással, aki gyönyörű szép feleségével meghívott magukhoz vacsorára. »Olvastad már József Attila verseit?« – kérdezte. »Hogy mondd? József Attila?« Megvallottam, hogy bár nagyon figyelem a versirodalmat, ilyen nevű költőről még nem hallottam. / »Nohát, akkor nem tudod, mit veszítettél! – mondta barátom. – Ő a legjobb közöttünk. Ha akarod, mindjárt felolvasom egy-két versét.« Előkereste a sárga füzetet, amelynek vezérverse úgy kezdődött: »Nincsen apám, se anyám«, és vastag szemüvege alól figyelte a hatását. Befejezte, s kértem, kezdje újra. Szinte kábultam dünyögtem: »Ilyen költeményt Ady Endre óta nem hallottam.« / »Szeretnéd megismerni? No, akkor felkeressük odahaza« – s már kaptuk a kabátunkat. József Attila akkor a Nyugati pályaudvar közelében lakott, egy füstös, rozoga ház második emeletén [...] Judit asszony éppen sikálta a padlót. Fel se kelt a guggolásból: »Menjete be – mondta –, Attila dolgozik.« Barátom bemutatott: »Ez a fiatalember majdnem hogy elájult a gyönyörűségtől, amikor elszavaltam neki a Tiszta szívvel-t.« József Attila felállt, erősen megszorította a kezemet, leülte, s megkínált bennünket a borosüvegből, amely az asztalán állt a tornyosodó könyvek és írkák között.” (Fejtő 2005: 385.) Nem lehetetlen, persze, hogy Fejtő emlékezete kicsit poentíroz, amikor előadja ezt a történetet, de a lényeg bizonyosan igaz: Lakatos hozta össze őt József Attilával.

Szerepet vállalt az egyik kérészéletű baloldali lap szerkesztésében is. A *Szabadon*, alcíme szerint „a haladó értelmiség lapja” volt, valójában az illegális kommunista párt felé tájékoztató (főleg egyetemista) fiatalok csoportosultak köré: a Mód (akkor még: Oszkó) testvérek, a későbbi neves pedagógus, Vajda László, a költő Garai János, Horner Miklós, mások. Az 1932. évi 2. szám impresszuma szerint „a kollektív szerkesztőség vezetője”, legalábbis e szám esetében, Lakatos volt. E szám – vezető írásként elhelyezett közleménye, afféle vezérverse – József Attila *Munkások* című verse lett, de szerepelt benne írással Berda József, Bálint György, Horner Miklós és Garai János is. A lapba Lakatos is írt, neki itt egy Mécs Lászlórol írott pamfletje jelent meg, jellegzetes „osztályharcos” hangszerelésben. („Bennünket csupán az érdek, hogy a kapitalista »termelési rend« imperialista – [rohadó] korszakában a »költő« melyik csapat élén halad.”) Ekkorból fönnmaradt egy levele, amelyet a *Szabadon* szerkesztőjeként, 1932. április 1-jén Remenyik Zsigmondhoz írt. Ez a levele – pontosabban levelezőlapja – jól jellemzi beállítottságát. A címzett neve mellett ugyan a szokványos „úr” titulus áll, de a megszólításban az „elvtárs” szó szerepel: „Kedves Elvtársam, lapzártá április 7-én, csütörtökön. Kérem, hogy a két rövid novellát a szerkesztőségi órára fölhozni szíveskedjék (d. u. 5–7 óraker). Minden jót kívánok, elvtársi üdvözléssel: Lakatos Péter Pál.” (PIM kéziratár V. 2174/61.) Valamikor ekkortájt lefordította a berlini *Marxistische Arbeiterschulung* két munkásmozgalom-történeti füzetét is. Az első *A nagy francia forradalom* címmel, a *Szabadon* kiadásában jelent meg, 32 lapon. (Tipográfiája, például a kiadó nevének kisbetűs írásmódja megegyezik a *Szabadon* Lakatos szerkesztett 2. számáéval, föltehetően nagyjából egy időben jelentek meg.) A kis füzet 60 fillérbe

került, és Lakatosnál volt megrendelhető: „Megrendelhető a pénz előzetes beküldése mellett a felelős kiadónál. – Cím: Lakatos Péter Pál, Budapest, VII., István út 21 sz. II. 21. Augusztus 1-től VI., Vilmos császár út 33 sz. III. 28.” E füzet persze nem Lakatos magánkiadványa volt, pártpénzből, pártkiadványként jelent meg. (A 2. füzet – *Az ipari forradalom Angliában és a chartizmus* – már nem a Szabadon, hanem Faust Imre kiadásában jelent meg, de folyamatos – 33–64. – lapszámozással.) Valamikor ekkoriban, már ugyancsak Faust Imre kiadványaként, egy németből fordított orosz elbeszélés is az ő fordítói teljesítményeként látott napvilágot: „Neverov Sándor: Éhínség.” Ez is mindössze 16 lap terjedelmű füzet (illusztrációit Cserepes István készítette). Természetesen ez sem pusztán „irodalmi” kiadvány volt, ezt – tematikáján túl – a borítófedel 2. oldalán, az úgynevezett B/2-n levő hirdetés is elárulja – itt ugyanis a Müller Lajos szerkesztette Európa Könyvtár köteteit népszerűsítették (Marx: *A góthai program kritikája* [elfogyott], Engels: *Feuerbach és a klasszikus német filozófia lezárulása*, Hodan Max: *Igazán a gölya hozza a kisgyereket?* Sajtó alatt: Plechánov: *A marxizmus tudományos alapproblémái*).

Szerepet kapott József Attila nevezetes, de csak egyetlen számot megélt folyóiratában, a *Valóság*ban is. A *Valóság*, amely 1932 tavaszán állt össze, s már olyanok is közölt, mint Fejtő Ferenc vagy Rajk László, júniusban jelent meg. Lakatos a Babits szerkesztette *Új anthológiát* szemlélte – jól érzékelhetően József Attila intenciói szerint (KJA 1: 236–239.). Kritikája Babits előszavának „burkolt tendenciáját” leplezte le, s három költő – Erdélyi József, József Attila és Illyés Gyula – példáján mutatta be a (Babits által nem létezőnek tekintett) „aktuális tendenciákat”. Hogy e három költőt emelte ki, egyszerre jellemzi Lakatos nézőpontját s szerkesztője ítéletét. Mindhárom jellemzése érdekes, de itt elegendő a József Attiláról írottakat idézni: „A második ellentmondás József Attila költészete. Elég itt megjegyeznünk annyit, hogy Babits »kiválogatása« egyenesen meghamisítása annak a fejlődésnek, amit József Attila megfutott, letagadása a »Döntsd a tőkét, ne siránkozz« című verseskötetnek, amely József Attilát a proletariátus legtudatosabb költőjévé emelte, s amely meghazudtolása annak a Babits-féle tendenciának, amely szerint »messze vannak attól, hogy kollektív és politikai érzelmeket énekeljenek.«” (KJA 1: 237.) A Babits által választott két József Attila-vers, a *Tiszta szívvel* és a *Megfáradt ember*, Lakatos szerint „két tiszta magyar vers” – „és dokumentum”, „de mint minden, e két vers is csak a költő fejlődésén keresztül mérhető”. (KJA 1: 238.)

Nem kétséges, itt Lakatos csak József Attila „szócsöve” volt, azt mondta ki, amit ő gondolt, de amit célszerűbb volt csak közvetve kimondania.

10

Egy illegális, „földalatti” mozgalomnak elsődrendű érdeke, hogy a legális szervezetekben, s általában a nyilvánosságban is valamiképpen jelen legyen. Ez az érdeke magyarázza, hogy Lakatos „látható” tevékenysége is (a különböző folyóirat-kísérleteken túl) még ez időben is elsősorban a Bartha Miklós Társaságban zajlott. Ez a társaság persze érdemben már nem az volt, amivel annak idején, első belépésekor (1928) megismerkedett. Ezt 1932/33-ra a világgazdasági válság alaposan átalakította, radikalizálta – az életkörülmények alakulása és az általános válságérzet megtette hatását. (Jellemző, hogy ez időben [1932] még a kommunistának aligha nevezhető Károlyi Imre gróf is *A kapitalista világrend válságáról* írt könyvet.) Lakatos és társai tehát jó eséllyel vethették be magukat a társaság áthangolásába. Egy 1932. március 23-i rendőrségi jelentés (OL K 149. 147. 1932–7–4442/179–180.) meg is állapította: A társaság tagjai „sorába visszaszívárognak azok a kivonult kommunisták, akik az 1931. év során elhagyták a társaságot”, s az „előadások és vitáestek” tematikája immár így alakult: „Új szellem diadala”, „erkölcsi válság és megújulás”, „új szellem a társadalomtudományban”, „kivezető út a kapitalista világrend

csődjéből”, „a politikai, gazdasági és kulturális határok új fogalma”, „a távol-kelet problémái”. „A főbb vezérek most a Bartha Miklós Társaságban Lakatos Péter Pál, akiről nemrég jelentettük, hogy ő volt az, aki indítványozta az egyetemi tandíjfizetések megtagadását; továbbá József Attila kommunista költő, a nemrég lefogott Tamás Aladár társaságából való.” „Az előadásokon mindvégig seregével vesz részt a kommunista ifjúmunkásság és egyáltalán munkásfelntettek is.” A rendőrségi jelentés, természete szerint, persze, csak hozzávetőleges pontosságú, de a társaság történetének monográfusa, Tasi József joggal szögezi le egyik kéziratos jegyzetében, hogy: „A rendőri jelentések állandóan keresik a BMT valódi vezetőit. Ekkor – 1932. márc. – JA és LPP azok!”

Ez a radikalizálódás, amelyet Tasi monográfiája részletesen leír, 1933 februárjában ért tetőpontjára – s tört meg. A rendőrség ekkor lecsapott rájuk, s Lakatosot is letartóztatták. Magyar János detektív felügyelő február 17-én tett jelentést kihallgatásáról (PI Arch. 614. f. 1/1933-2379/6.). Jelentésében megírta, hogy Lakatosot „kikérdeztem, aki elmondotta, hogy a Bartha Miklós társaságnak 1928 év óta tagja. A társaság választmányi tagja. A tegnapi nap folyamán az összejövetelt azért hívták egybe, hogy a tagokkal közöljék, miszerint nem lehet összejöveleket tartani. Ezt akarták közölni, amikor jött a rendőrség és őket be vitték.” Ez a védekezés persze csakugyan védekezés, elhallgatja, illetve átértelmezi a történeteket, de a detektív felügyelőt aligha győzte meg, másfél hónapra előzetes letartóztatásban maradt. (Nem véletlenül. Már Magyar jelentése is rögzítette róla: „Lakatos Péter Pál az országos bünyügyi nyilvántartó hivatal adatai szerint büntetve volt”.)

A Gyűjtőfogházban tartották fogva. Elzártságát rosszul tűrte, unokabátyja szerint ekkor „/m/indenkivel elégedetlen, s egyre többet vár, kíván” családjától, barátaitól (Szalai 1965: 478.). Írásai azért ez időben is megjelentek, felesége elvitte őket Szegi Pálhoz, aki azokat Urbanovszky Anna név alatt megjelentette a *Pesti Hírlap Vasárnapjában*, régebbi verseit pedig – ugyancsak felesége közvetítésével – a *Népszava* közölte (Szalai 1965: 478.). Ügyének tárgyalására 1933. április 7-én került sor. Régi barátja, Melléky Kornél védte – sikerrel. Fölmentették, mert a hivatalos verdikt szerint „a nyomozás során nem merült föl adat arra nézve, hogy a vádlottak a Bartha Miklós Társaság alapszabályszerű működésének leple alatt kommunista propagandát folytattak volna”. Még aznap szabadon is engedték, toloncházba sem került. „Ám – mint unokabátyja megjegyzi – Lakatosban a pár hónapi rabságban valami húr megpattant. »A küzdelem megroksasztja az embert« – írja naplójában.” (Szalai 1965: 478.)

Pályája megtörése azonban nem egyszerűsíthető le a fogságélményekre, másról, többről is szó volt. Hitler németországi hatalomba kerülése és a világgazdasági válság lecsengése, párosulva a rendszerkritikai erőfeszítések eredménytelenségével, teljességgel átstrukturálta az antikapitalista mozgalmak lehetőségeit – mozgalmi apálykorszak állt be. Az egyik kortárs (Méliusz József) utólag egyenesen az „illúziók összeomlásáról” beszélt. Így az az érzület, amely Lakatosot a megelőző években mozgatta, diszfunkcionálissá vált. Az év végén, egyik Gyarmati Fannyt az értelmetlen aktivitástól óvó levelében (1933. dec. 5.) Radnóti már ki is mondta a közhangulat változásának következményeit. „Látod Drága így néznek ki a mi kommunistáink. Gyuri is, Lakatos is, Forgács is. Ne tartozz közéjük Drága Szívem. Divat ez most. Az igazi robbanó elemek hallgatnak most.” (Idézi Ferencz 2005: 194.) A paradox a dologban azonban éppen az, hogy – ha tetszik – éppen az a „divat” változott meg, amelyre Radnóti hivatkozott. Pontosabban, azok a lélektani föltételek, amelyek egy ilyen típusú küzdelem fönntartásához elengedhetetlenek, máról-holnapra elenyésztek. Elveszett, vagy legalábbis jelentősen összezsugorodott a siker reménye, s ez irreálisá tette azt, ami nem sokkal előbb még kézzelfogható célként vonta maga felé az elégedetlen embereket. A feszültség pedig, amely továbbra is áthatotta a szélesebb társadalom életét, új utakat keresett fölszínre kerüléséhez.

Lakatos életéből e fordulattól számítva még több mint 25 év volt hátra – egy ember-élethez mérve sok idő. Ez a negyedszázad azonban szempontunkból már kevésbé érdekes. Pontosabban, ami érdekes lenne benne, a személyiség széthullása, alkoholizmusa, börtönök, majd kórházak között való sodródása, csak akkor érdekes, ha e folyamat szociokulturális dinamikáját és finomszerkezetét is rekonstruálni tudjuk. (Az elnagylvolt, felületi bemutatást unokabátyja – igaz, apologetikus elhallgatásokkal és félrerajzolásokkal – elvégezte.) Lakatos mentális szétesésének igazán releváns bemutatásához azonban nem állnak rendelkezésre azok a speciális források, amelyek e folyamat plasztikus bemutatását lehetővé tennék. A sztereotip, klisészerű történetmondás pedig csak elfedné azt, ami megértendő lenne.

A szétesés, persze, nála sem egyik pillanatról a másikra következett be. 1935 nyarán a *Korunk* szerkesztője, Gaál Gábor még aligha indokolatlanul sürgette megszólalását: „*Kedves Uram! Ön elhallgatott? Miért? Miért nem dolgozik? Nincs olykor mondani-valója a Korunk számára? Nagyon szívesen venném, ha írna – s válaszolna jelen soraimra. A régi megbecsüléssel Gaál Gábor*” (PIM kéziratára V. 4716/47., hasonmása: Tiszatáj, 1965. június, képmelléklet IV.) S Lakatos – legalábbis egy ideig – még csakugyan „dolgozott” is, költészete – állítólag – a harmincas évek második felében teljesedett ki, akkor írta meg legjobb verseit. Ezek azonban életkörülményei alakulása következtében szétszóródtak, s összegyűjtésük megkísérlése valószínűleg nem érné meg azt a nagy (s föltehetően hiába-való) munkát, ami ehhez szükséges lenne. Amit ma tudni lehet róla, az arra vall, a nagy illúzió összeomlása, a „kapitalista világrend fölszámolásának” elnapolódása után ő azon a terepen, ami számára (is) megmaradt, nem tudott megújulni – nem volt elég tehetséges hozzá, s a mentális teher is túl nagy volt teherbírásához képest.

Attitűdjének mindenestre beszédes dokumentuma Gaál Gáborhoz írott 1940. február 6-i levele (PIM kéziratár V. 4764/139.). Ebben arra kérte Gaált, „*belsejében maradjon továbbra is a testvér, amiként én is az maradtam és maradok. És bizonyosodjék meg hangban és írásban: szilárdan, forró, mély emberséggel virrasztunk továbbra is: pár ember, pár író, akiket pillanatra sem sodort el a gyávaság, a megalkuvás kötelességük teljesítésétől s meggyőződésük fényétől.*” Ebben a vallomásban nem, vagy nemcsak meggyőződése melletti kiállása az érdekes – ennél érdekesebb, hogy ezt a vallomást a katolicizmustól örökölt nyelven fogalmazta meg. A testvéri viszony emlegetése, amely korábban is jellemző volt rá (versben, levélben egyaránt), itt összekapcsolódik a helytállást kifejező virrasztás szóval. A „marxistán” átüt a katolikus neveltetés, a mélyszerkezet, úgy látszik, még ekkor is megmaradt. Ugyanakkor az is beszédes, hogy saját közegeként immár csak „pár ember”-ről beszélhetett. Ez az erősödő elszigetelődés jele.

Külön tanulmány tárgya lehetne természetesen, hogy mi volt habitusában az, ami lehetetlenné tette az új helyzethez való adekvát alkalmazkodását. Erre a kérdésre azonban ma még nehéz válaszolni. Annyi bizonyos, hogy az a nagy költői tehetség, amely például hajdani barátját, József Attilát alkalmassá tette arra, hogy legalább alkotóként választ adjon kora új kihívásaira, s ha magánemberként nem is, irodalmilag stabilizálja helyzetét, benne nem volt meg. Ez az út tehát számára járhatatlan volt. S emellett, a jelek szerint, két speciális körülmény külön is mélyen determinálta emberi lehetőségeit. Az egyik ilyen körülmény valószínűleg hitszerűen megalapozott morális ortodoxiája lehetett. Mélyen beléje rögzült vallásos nevelése, majd az ugyancsak hitszerűen, valamiféle szekuláris vallásként fölfogott „kommunizmus” lehetetlenné tette számára a hétköznapi élet megkövetelte amorális különalkukat, apróbb-nagyobb köpönyegforgatásokat – úgy, ahogy például másik hajdani küzdőtársa, Kodolányi János tette. Lakatos, a maga ortodoxijába bezárva, az új helyzetben nem tudott már „népi íróvá” válni, jóllehet erre sok minden

predesztinálta volna. A másik ilyen körülmény alighanem érületi instabilitása lehetett. Ennek alapját bizonyosan testi állapotában, a külvilág számára szembeötlő „fogvatékosságában” kereshetjük, de ezt az „adottságát” igazán társadalmi frusztráltsága erősítette föl. A „nagy illúzió” összeomlása ugyanis éppen azon a ponton kezdte ki stabilitását, amelynek stabilitására a legnagyobb szüksége lett volna. Az a stabilitás azonban, amelyet előbb a vallás, majd a „kommunizmus” adott meg számára, a külső körülmények alakulása következtében elveszett. Sorsa így a sodródás és az önpusztítás lett, ő maga pedig környezete számára 1945-ig is, '45 után is a deviancia megtestesüléseként mutatkozott. Jellemző, hogy mindig „rosszul” nyilatkozott meg. A Rajk-per után például Rákosiékat kritizálta, 1956 októberében pedig „ellenforradalomról” beszélt – meg is verték érte.

Élete tehát, végkimenetét illetően, kudarcörténet. A végső mérlegeléskor azonban sok mindent érdemes figyelembe venni, s jól csak akkor ítélnünk, ha megértjük a szükségképpen mindig s mindig újra kitermelődő marginális helyzet szociológiai természetét, a benne mozgó ember valódi szerepét.

Sorsa, meghasonlása alighanem emberi alaphelyzetében is benne rejtett. Az úgynevezett marxizmus, ismeretes, a maga hétköznapi formájában is tudományként határozta meg magát. Bizonyos azonban, hogy ez a státus igazában csak kevés képviselőjének járt ki. A marxizmus híveinek többsége, intellektuális képességei és valóságos élethelyzete következtében, „csak” egy tudománynak vélt hit képviselője, hordozója volt, nagyon változó intellektuális szinten. Nem is véletlen, hogy utóbb, sok keserves tapasztalat után, egy ilyen (mellékesen íróként is számottevő) marxista azon tűnődött, önmaga besorolását illetően: *„Vajon nem egy lírikusnak, egy érzelmi lénynek, vagy tudatnak, egy moralistának, egy etikai lénynek a valósághoz való empirikus viszonyulásairól van-e szó inkább?”* (Molnár 2012: 12.) S bizonyos, még egy ilyen gyakorlati viszonyulás is nagyon változó morális és intellektuális színvonalon mozoghatott. Ám az az oppozíció, amely e marxizmus legnyersebb, legvulgárizáltabb, klisékké silányított formájában is benne volt, egy nagyon mélyről jövő, alapvető gyakorlati viszonyulást fejezett ki. A kapitalizmushoz, e minden emberi viszonyt kiüresítő, valósággtalanító szerveződésmóddhoz való kritikai viszonyt. Így minden gazdasági, szociális és kulturális követelése mélyén mindig is megmaradt a szembenállás alapvető erkölcsi tartalma. S e viszonynak még a verbális törmelékei is egy alternatív „valóság” fölépítésének elemeit tartalmazták. Azét a valóságét, amely céljaként az emberi emancipáció igényét ismerte föl. Az alternatív „valóság” verbális (gondolati) fölépítésének a tétje tehát igen nagy volt. Ám erre az építkezésre egyedül a marginalitás közegében, nagyrészt az erőforrásoktól elzárva nyílt csak lehetőség. S ez az összefüggés szükségképpen deformálta a valóság alternatív tematizációit – minél kisebb formátumú egyéniségről volt szó, annál inkább. Bármennyire is az uralkodó, hamis tematizáció ellenében, attól szabadulni próbálva jöttek létre ezek a tematizációk, maguk is szükségképpen ellentmondásosak és hozzávetőlegesek lettek. Mindaz, amitől szabadulni próbáltak, amihez képest alternatívát igyekeztek létrehozni, őket magukat is fogva tartotta. A rejtett, s éppen a rejtettségből fakadóan igen hatékony uralkodó előföltételek mindenkor érvényesítik habitusképző és gondolkodásalakító hatásukat. A társadalom marginális szereplője – ha felemás, tétova, gyarló módon is – ebből az adott rendszert megerősítő és legitimáló összefüggésrendből próbál kitörni – úgy, ahogy lehet, ahogy tud. Az elkülönöződés irányába hajítja a gondolkodást. S ilyen körülmények közt egyáltalán nem mellékes, hogy milyen kapacitásokat tud mozgósítani az a szociokulturális alrendszer, amelyben az alternatív gondolkodás is megjelenik. A marginalitás közege ezzel, minden valóságos gyöngesége ellenére, fölértékelődik. Ez az az egyedüli közeg ugyanis, amely a maga külön erejét az alternatíva képzésére fordítja, s legjobb emberei számára valamiféle megerősítő, visszaigazoló erőteréként működik. A peremfigurák, akik képességeik korlátai miatt önmagukban nem tudják

megteremteni a valóság alternatív tematizációját, együtt arra jók, hogy érzelmi támogatást adjanak, és jól-rosszul, de közvetítsék, tovább adják a legjobb embereik által már kikísérletezett gondolati konstrukciókat.

Lakatos Péter Pál, élete jó periódusában, ilyen marginális szereplője volt a magyar szellemi életnek. S a maga felemás, ellentmondásos módján hozzájárult két nagy kortársa teljesítményéhez is.

Megjegyzés. Tanulmányom megírásához fölhasználtam barátomnak és kollégámnak, Tasi Józsefnek (1939–1999) a Bartha Miklós Társaság történetéhez készített levéltári jegyzeteit. (OL = Magyar Országos Levéltár, PI Arch. = Párttörténeti Intézet Archivuma. Utóbbi neve időközben Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár lett, az ott őrzött anyag egy része pedig a Fővárosi Levéltárba került át.) – A BMT-ről írott könyve külön hivatkozás nélkül is megkerülhetetlen háttér e tanulmányhoz.

Irodalom

Csaba Imre 1969: *Lakatos Péter Pál (1898–1959)*. = Napló, 1969. aug. 26.

Ért 1908/09: *A keszthelyi kath. főgimnázium értesítője az 1908–1909. tanévről*. Keszthely, 1909

Ért 1909/10: *A keszthelyi kath. főgimnázium értesítője az 1909–1910. tanévről*. Keszthely, 1910

Ért 1910/11: *A keszthelyi kath. főgimnázium értesítője az 1910–1911. tanévről*. Keszthely, 1911

Ért 1911/12: *A keszthelyi kath. főgimnázium értesítője az 1911/1912. tanévről*. Keszthely, 1912

Ért 1912/13: *A keszthelyi kath. főgimnázium értesítője az 1912–1913. tanévről*. Keszthely, 1913

Ért 1913/14: *A keszthelyi kath. főgimnázium értesítője az 1913–1914. tanévről*. Keszthely, 1914

Ért 1914/15: *A keszthelyi kath. főgimnázium értesítője az 1914–1915. tanévről*. Keszthely, 1915

Fábián Dániel é. n.: *A Bartha Miklós Társaság története 1925–1931-ig*. Kézirat. OSZK Fond 71/43.

Fejtő Ferenc 2005: *József Attiláról. Verseinek német fordítása elé*. = Holmi, 2005. 4. sz. 385–390.

Ferencz Győző 2005: *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*. Bp. Osiris

Gál István 1975: *Fábián Dániel könyve József Attiláról*. = Tolna Megyei Napló, 1975. aug. 21. 8.

JAleV: *József Attila levelezése*. Összeáll. H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin és Stoll Béla. Sajtó alá rend. Stoll Béla. Bp. 2006, Osiris

JAÖV: *József Attila összes versei 2. 1928–1937*. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Bp. 1984, Akadémiai

KJA: *Kortársak József Attiláról I. (1922–1937)* Szerk. Bokor László, sajtó alá rend. és jegyzetekkel ellátta Tverdota György. Bp. 1987, Akadémiai

Lakatos Péter Pál 1971/1953: *Önéletrajz*. Közreadja: Szalai Imre. = Irodalomtörténet, 2. sz. 386–389.

Lengyel András 2009: *Az irodalmi történés szociológiájához. Lapok egy műhelynaplóból*. = Műhely (Győr), 3. sz. 48–56.

(m. l.) [Marton László] 1959: *Egy író halálára (Lakatos Péter Pál 1898–1959)*. = Középdunántúli Napló, 1959. szeptember 6. 4.

Marton László 1960: *Lakatos Péter Pál útja*. = Középdunántúli Napló, 1960. dec. 18. 4.

Marton László 1965: *Elvűség és harc. Emlékezés Lakatos Péter Pál kommunista költőre*. = Veszprémi Napló, 1965. aug. 29. 6.

- Molnár Gusztáv 2012: *Beszélgetések Méliusz Józseffel (1930–1939)*. Kolozsvár, Komp-Press
- Szabolcsi Miklós 1992: „Kemény a menny”. József Attila élete és pályája 1927–1930. Bp. Akadémiai
- Szalai Imre 1961: *Lakatos Péter Pál*. = Új Írás, 11. sz. 849–850.
- Szalai Imre 1965: *Lakatos Péter Pál*. = Tiszatáj, 6. sz. 474–486.
- Szalai Imre 1971: *Lakatos Péter Pálról*. = Irodalomtörténet, 2. sz. 382–386.
- Tasi József 1995: *József Attila és a Bartha Miklós Társaság*. Bp. Ecriture–Galéria
- Varga Katalin 2009: „...üsse laposra őket az istennyila”. *Radnóti Miklós sajtópere*. = Holmi, 11. sz. 1508–1528.
- Viczián János 2002: *Lakatos Vince József*. = *Magyar Katolikus Lexikon VII. köt.* Főszerk. Diós István. Bp. 623–624.